

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

.....
Új folyam 92. szám

2011. 4. szám

---

tartalom

igehirdetés

Tubán József: Karácsony öröme / 1

lutheri teológiáról mindenkinek

Véghelyi Antal: Törvény és evangélium megkülönböztetése Luther teológiai látásában / 5

tanulmány

Csepregi Zoltán: Négy nyelvű reformáció a Kárpát-medencében / 9

Demmel József: Végtelen történet? / 20

emlékezünk

id. Zászkaliczky Pál: Reményik Sándor – a lélek költője / 27

könyvismertetés

Jnakovits Béla: Mindenki szem a láncban A Hálóba kerítve című könyv recenziója / 40

tartalmi összesítők / 44

---

keresztyén igazság Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 92. szám – 2011. 4. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátiné Szabó Izabella, Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Tördelőszerkesztő: Erdészné Kárpáti Judit

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szatmáry Attila
HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Karácsony öröme¹

Ahogy egynek a vétke lett minden ember számára kárhozattá, úgy lett egynek az igazsága minden ember számára az élet megigazulásává. Mert ahogyan az egy ember engedetlensége által sokan lettek bűnösökké, úgy az egynek engedelmissége által is sokan lettek igazakká. A törvény pedig közbejött, hogy megnövekedjék a vétkek. De ahol megnövekedett a bűn, ott még bőségesebben kiáradt a kegyelem; hogy amiképpen úrrá lett a bűn a halál által, úgy uralkodjék a kegyelem is az igazsággal az örök életre Jézus Krisztus, a mi Urunk által. (Róm 5,18–21)

Kedves testvéreim az Úr Jézus Krisztusban!

Az évről évre visszatérő karácsonyok szakadatlan sorában ma ritka pillanat részesei vagyunk. Nemcsak az évszázad, de az évezred utolsó karácsonyi ünnepén csendül fel a különleges öröm-üzenet. Amikor Pál apostol az előző évezred első századának közepe táján pergamenre vetette az imént hallott szavakat, még nem tudták, mi is az a karácsony. Az egyháznak nem volt karácsonyi ünnepe. Az Úr napját ünnepelték, majd a húsvétot, később a vértanúik, a szentek halálára emlékeztek, de a karácsony ünneplése csak évszázadokkal később lett gyakorlattá. A második évezred utolsó napjait pedig már nem tudjuk elképzelni a fenyőfa, a betlehem és a négy gyertyás koszorú nélküli ünneplés nélkül. A karácsonyt a mi fogalmaink szerint nem ismerő Pál arra emlékeztet bennünket a mai napon, hogy miért is kell, miért is érdemes megünnepelnünk a karácsonyt?

Azért ünnepeljük a karácsonyt, mert Isten az emberi értelem számára hihetetlen és – legyünk őszinték – gyakran bizony elfogadhatatlan és feldolgozhatatlan módon megalázkodott, hogy ezzel felemelje a nyomorúságában vergődő embert. Erről az oldaláról a világ ízlése és elvárása szerinti karácsonyok ritkán közelítik meg az ünnepet. Ettől a tény tény marad: a betlehemi jászolban az Úristen tehetetlen és megalázott állapotban nyitotta a szemét világunkra. Mindenféle élőlény kicsinyei között is a leggyámoltalanabb, a leginkább és a legtovább oltalomra szoruló teremtmény az embergyerek. A betlehemi jászolban gögicsélő kis Jézus is ilyen elesett, gyenge és védtelen csecsemő volt. Tudjuk, hogy szinte már megszületésekor különlegesen fenyegető árny vetült a jászolra. Számkivetetté lett. A szálláson nem akadt hely a számára. Királya hatalmát féltve lihegett a nyomában, vérbe és gyászba borítva Betlehemet és a

A karácsonyt a mi fogalmaink szerint nem ismerő Pál arra emlékeztet bennünket a mai napon, hogy miért is kell, miért is érdemes megünnepelnünk a karácsonyt?

---

¹ Elhangzott 2000. december 25-én a csornai templomban

környező településeket. Édesanyja idegen városban, idegen országban tanította őt anyanyelv-ének első szavaira.

De a nyomorúságnak és a megalázottságnak a felnőttkorral sem szakadt vége. Második Ádámként Jézusnak végig kellett járnia a szenvedés útját, hogy a kereszten fájdalmas sóhaj szakadhasson fel átszúrt szívéből. Hogy ő király lenne, azt is csupán gúnyos fricskaként vésette a feje fölé a keresztre a kivégzését elrendelő helytartó. Krisztusban Isten a végtelenségig megalázottá lett a világért, az emberért, értem és értünk. Elegendő talán utalnunk Isten kegyelméből néhány hónapja ismét életre hívott szeretett Dunántúli Egyházkerületünk utolsó

Krisztusban *Isten a végtelenségig megalázottá lett a világért, az emberért, értem és értünk.*

---

püspökének, Túróczy Zoltánnak egy gondolatára: Istennek a világ megteremtéséhez nem volt szüksége többre, mint hogy kimondta a szót: legyen! – abba viszont, hogy megváltsa a bűn nyomorúságában szenvedő teremtettséget, bele kellett halnia.

Az új Ádám, az emberré lett Isten, nem azért áll eléink karácsony ünnepén, hogy megmutassa, milyen is legyen a szó legnemesebb értelmében vett nagybetűs Ember, hanem hogy szenvedésével, halálával, magára vállalt nyomorúságával, a kereszttel szabadító és vigasztaló erejével helyrehozza mindazt, ami Ádám vétke miatt tönkrement. Nem mintha megfeledkezhetnénk akár csak egyetlen napon is a világ kicsinyeiről és nyomorultjairól, de ne engedjük, hogy a mai napon a karácsonyi hangulat által meglágyított szívével vezessen bennünket, és csupán rájuk gondoljunk. A betlehemi jászolra függesztve tekintetünket legyen mindig előttünk az értünk emberré lett, szenvedett és meghalt megváltó Krisztus, a második Ádám. Betlehem kis Jézuskája a kereszttel Krisztusa.

Azért ünnepeljük a karácsonyt, mert Isten igéje szerint a második Ádám által bőségesen kiáradt életünkre a kegyelem. Nem kell részletesen ecsetelnünk, hogy a világ észjárása szerint a karácsony nem egyéb, mint a szeretet ünnepe. Mégpedig az emberi szeretetét. Ezt hallva emlékezhetünk arra a gyakran hangoztatott megállapításra is, hogy az emberek általában annak szentelnek külön világnapot, amivel amúgy baj van... Baj van bizony, például a szeretetünkkel. De van még sok egyéb is. Bajban van az egész életünk. Végtelen nyomorúság ül rajtunk. Isten ítélete alatt szenvedünk. Ádám vétke által beletaszítottunk a kétségbeesés és a reménytelenség evilági poklába, és bárhogyan is erőlködünk, képtelenek vagyunk arra, hogy megtaláljuk a szabadulás módját. Talán még a karácsonyi színek, fények, illatok és hangulatok sem tudják feledtetni azt a rombolást, amit Ádám ajándéka, a bűn végzett és végez ma is a világban, az életünkben, a szívéinkben. Ha pedig ideig-óráig feledtetni mégis, semmivé tenni, felszámolni semmi esetre sem tudja.

A második Ádám, Betlehem kis Jézusa, a kereszttel megváltó Krisztusa ezt a reménytelenséget, ezt a nyomorúságot törte össze és úzte el. Ahogyan egy ember, az első Ádám, a bűn előtt megállni képtelen, gyenge, Isten iránt bizalmatlan, szabad akaratát elveszített ember-ös által belépett a bűn, az ítélet, a nyomorúság és a halál a világba, úgy a második Ádám, Jézus Krisztus igazzá tett bennünket, anélkül, hogy ennek érdekében bármilyen irányba mozdulni lettünk volna képesek. Ez a valódi karácsonyi örömhír, nem pedig az, amit a világ olyan gyakran és érzel-

gősen harsog bele a légüres térbe ezekben a napokban. Nem az emberi szeretetet bálványozzuk karácsony ünnepén, hanem alázattal hajlunk meg az előtt a leírhatatlan és megmagyarázhatatlan isteni szeretet, megváltó mennyei kegyelem előtt, amely Jézus Krisztusban megjelent értünk és közöttünk. Ez az a kegyelem, amely az Ádám miatt bűnössé lett embereket igazakká teszi. Másutt úgy mondja Pál: Krisztus megbékített bennünket Istennel. Önmagára vonatkoztatva megint egy másik levelében így fogalmaz: többé már nem én élek, hanem a Krisztus él bennem. De fogalmazhatunk bárhogyan, a lényeg mindig az marad: Betlehem éjszakáján Isten kegyelmesen nyúlt bele a világ életébe, kegyelmesen nyúlt hozzá az ember életéhez, holnapjához. Jézus Krisztus mindenképp feletti volta – ahogyan Pál mondja: igazsága – nem abban van, hogy igazán tudott szeretni, és erre az igazi szeretetre próbál megtanítani bennünket is, hanem abban van, hogy az önmagában teljes mértékben elveszett és bűnös embert a kereszt életújító erejével irgalmasan átformálja, megújítja. Ádám reménytelen örököséből Isten gyermekévé teszi őt. Karácsony örömmüzenete ez: kiáradt az Isten kegyelme a világba és a világra Jézus Krisztus, a megváltó Úr által.

Azért ünnepeljük a karácsonyt, mert Jézus Krisztusban Isten kegyelme uralkodik a világban, közel hozva minden benne reménykedőnek az addig elérhetlent, az örök életet, a mennyei házát. A múlt évezred utolsó karácsonyán sokaknak a szívében nyilván ott reszket a bizonytalanság. Egyesek minden bizonnyal a várt vagy rettegett, ki tudja, milyen alapon közelinek hitt világvége hangulatában égnek vagy éppen félnek a meleg és meghitt karácsonyi hangulat közben is. Ilyen körülmények között talán nem szerencsés emlékeztetnünk rá, ám nyilvánvalóan mégsem hallgathatunk róla: Betlehem éjszakája óta másképpen mérjük az időt is. Krisztus világra jövetelével elkezdődött Isten tervének egy újabb fejezete. Ki kell mondanunk: ennek a történetnek az utolsó fejezete.

Az utolsó időkben élünk, annak minden félelmével és minden reménységével. Nem azért, mintha pontos adatok vagy akár csak jelek is lennének a birtokunkban, és valamiféle felsőbbrendű tudás birtokosaiként fölényesen számolgatnánk az éveket és a napokat. Erre nem jogosít fel bennünket semmi. Jelek azonban mégis vannak: a betlehemi jászol, az egyszerű pásztorok előtt felcsendülő angyali koncert, a messze földről a gyermekhez érkező napkeleti bölcsek, a Krisztus ajkán felhangzott és ma is róla tanúskodó evangélium, végül pedig a gótgótai kereszt és a húsvéti üres sír. Krisztussal kétségtelenül az utolsó idők kezdődtek el. Ami számunkra nem elsősorban a világvége várását jelenti, hanem annak a komolyan vételét, hogy amint az első Ádám révén a bűn uralma alá került a világ, a második Ádám által kegyelem uralkodik az igazsággal, az örök életre. Így mondja Pál. A mi olvasatunkban pedig ez nem egyebet jelent, mint hogy a betlehemi jászol körül térdeplőknek nincs okuk rettegni, mert Isten mindent kegyelmesen a kezében tart Jézus Krisztusban.

A betlehemi jászol körül térdeplőknek nincs okuk rettegni, mert Isten mindent kegyelmesen a kezében tart Jézus Krisztusban.

A mindenki által ismert karácsonyi történetre utalva csak egyetlen körülményt említek: olyan, a maguk korában élet és halál urainak számító férfiak sétáltak bele öntudatlanul Isten

mindent felülíró hatalmának hálójába, mint a szíriai Quirinius helytartó, sőt maga a fényesség Augustus császár, aki Róma békéjét, a pax Romanát hozta el birodalma számára. Ők úgy és akkor hirdetnek összeírást, ki tudja, miféle politikai számításból vagy praktikus szükségse-

Isten irgalmas szándéka minden körülmények között közel marad hozzánk, hiszen megváltó született a földre.

rűségből, hogy a birodalom egy távoli szögletében, egy meghódolt nép egyik városkájában egy kislány pontosan úgy lépjen be a világba, ahogyan Isten azt a próféták által megígérte. Hogy a pax Romana helyett a pax Christi, Róma békéje helyett Krisztus békessége, a fegyverek

árnyékának bizonytalan csendje helyett a kereszt által megújított szívek békéje írja a holnapot. Hogy Ádám helyett Krisztus határozza meg a világot és benne mindannyiunkat.

Az évezred utolsó karácsonyát ünnepeljük. Pál szavai nyomán talán már azt is tudjuk, hogy miért. Telnek a percek és a napok, múlik az idő, egyvalami azonban soha nem múlik el: Isten irgalmas szándéka minden körülmények között közel marad hozzánk, hiszen megváltó született a földre. Karácsony arról tanúskodik, hogy Isten döntése és kegyelmes akarata révén minden megváltozhat, az is, amit állandónak és megváltoztathatatlanak ismerünk. Karácsony örömszövege különös módon nem egyéb, mint Krisztus keresztye: a diadalmas, megváltó, szabadító és vigasztaló kereszt, a megváltás keresztye, a kegyelem keresztye, a régi Ádámot is megújító csodálatos mennyei beavatkozás keresztye. Karácsony reménysége Ádám gyermekeinek Krisztus megújító hatalma, amely által megszabadulunk a bűntől, és új emberekké leszünk. Így legyen dicsősége Urunknak a mennyben, nekünk pedig békességünk a földön! Ámen.

Ízelítő

„Mert akár akarjuk, akár nem akarjuk, akár tetszik, akár nem tetszik, hadakozunk ellene, vagy éppen kiváltságnak tartjuk, a tény tény marad: hordozzuk egymás terhét. 1 Kor 12 gyönyörűséges Krisztus-test himnusa ... ebbe a misztériumba vezet bennünket: Jézus Krisztus a fej, mi testének tagjai vagyunk; egymás örömeinek örülünk, egymás szomorúságán szomorkodunk. A másik elesése minket is sújt, és a mi bűneink mások szívére terhelődnek. Mert úgy a Krisztus-test!”

(Ittész János: Őszintén, a gyógyulás reménységében in: Hálóba kerítve 9. o.)

Törvény és evangélium megkülönböztetése Luther teológiai látásában

Luther nagyon határozottan különbséget tesz Isten kétféle ígéje, törvény és evangélium között. Ez a törésvonal azonban nem az Ó- és az Újszövetség könyvei között húzódik, hanem a teljes Szentíráson átvonul. Számára az Ószövetségben is megszólal az evangélium, és az Újszövetség bizonyos részei is törvényt prédikálnak.

Evangéliumnak nevezi – előfordulási helyüktől függetlenül – azokat a bibliai ígéket, amelyek Isten szabadító tetteiről számolnak be, vagy azok ígését tartalmazták, Isten kegyelmét hirdetik, illetve vigasztalást nyújtanak a bűnbánó, megtérő bűnösnek.

Törvénynek nevezi azokat az ígéket, amelyek Isten parancsolatait, emberrel szembeni elvárásait tartalmazzák, és a bűnt lepezik le, a bűnöst lelkiismeretében vádolják, megrettentik, mindenestől elveszett voltának felismerésére vezetik, és Isten ítéletével fenyegetik.

Luther számára éppen ezért az Ószövetség tele van evangéliummal. Már a bűneset után, az úgynevezett proto-evangéliumban (1Móz 3,15) rögtön megszólal a megváltás ígérete. Mózes könyveiben Luther egyébként sem csak törvényt lát. Hiszen az éppen hogy kőbe vésett törvény megszégése, az aranyborjú elkészítésének története után rögtön kiténik, hogy Isten jósága, kegyelme felülírja a törvény fenyegetését: bár keményen megbünteti népét, Mózes közbenjáró könyörgésére mégis megkegyelmez nekik, nem törli el őket a föld színéről, mint az a törvényből következne. Igaz, Mózes ezért nagy árat fizet: elveszíti részét az ígért földjén, nem mehet be Kánaánba.

A prófétai iratok pedig – miként Luther nem egyszer rámutat – tele vannak a megváltás ígéréttel. Ezek általában több dimenziós próféciaik: részben beteljesülnek az ószövetségi nép történelmében, de túl is mutatnak azon. Ebből a szempontból különös jelentőségük van Deutero-Ézsaiás próféciainak, akit Luther az Ószövetség legnagyobb teológusának tart. Elsősorban nem az Úr szenvedő Szolgájáról jövődölő úgynevezett Ebed Jahve énekek miatt, hanem az Isten lényétől „idegen műve” (*opus alienum Dei*) és „saját műve” (*opus proprium Dei*) közti különbségtételért, Isten rejtőzködve véghezvitt szabadító tetteinek bemutatásáért. „*Vere tu es Deus absconditus*” („Bizony, te elrejtőzködő Isten vagy”) – olvassa Luther a Vulgata szerint Ézs 45,15-öt, és ez számára meghatározó felismeréshez vezet.

Míg az *opus alienum Dei*, és az *opus proprium Dei* megkülönböztetés időbeli egymásutániságra enged következtetni: Isten előbb végzi el népe életében a maga „idegen művét” amikor ítélet alá helyezi, ellenségnek szolgáltatja ki, fogságba adja őket, megengedi, hogy templomát lerombolják, népét idegenbe hurcolják, hogy majd a kiszabott hetven év elteltével véghezvigye „sa-

Az Ószövetség *tele van evangéliummal*

„*Vere tu es Deus absconditus*”

---

ját művét”, a szabadítást, a fogságból való hazatérést, az új kezdetet, addig a *Deus absconditus*, az *elrejtőzködő Isten* munkájában ez a kettő egyidejűvé válik. A szabadítás az ítélettel egyidejűleg, az ítélet alá, mint önmaga ellentéte alá rejtve (*sub contraria specie*) megy végbe. Így szemlélve már a babiloni támadás, a templom lerombolása és a fogságba hurcolás is Isten szabadító munkájának része: Isten ezzel kezdi megtisztítani népét a királyok korszakát rövid megszakításokkal végig jellemző bálványimádás bűnétől. A nép persze ott és akkor Nebukadnecár győzelmét és az utána következő eseményeket, a pusztítást és a fogság hetven évét ítéletként éli meg, és majd csak utólag fogja megérteni, hogy az egésznek az értelme a bűntől való megtisztítás

Isten ... így szokott cselekedni azokkal, akiket szeret. Ítéletre vonja őket bűneikért, ... hogy az ítélet tüzeiben megtisztítsa őket bűneiktől.

---

volt: a népnek hetven évig idegen földön, idegen állami kultusz közepette kellett megtanulnia az atyáik Istenéhez, az egy igaz Istenhez való ragaszkodást, megértve, hogy egyedül ez a záloga megmaradásának. És amikor a hetven év elteltével hazatérhettek, többé nyoma sem volt köztük a bálványimádásnak. Még kísértés szintjén

sem. Ellenkezőleg: IV. Antiochusz Epiphánész idején a tömeges vértanúságot vállalva álltak ellen az örült király törekvésének, hogy birodalma minden népét, így a zsidókat is Zeusz imáadására kényszerítse. Majd a római megszállás idején a római istenek, ill. a császár kultuszának rájuk erőltetésével szemben is a végsőkig ellenálltak.

Utólag tehát bebizonyosodott, hogy a babiloni fogság mint ítélet, egy más síkon már önmagában is a szabadítás, a bűntől való megtisztítás eszköze volt Isten kezében. A hetven év elteltével a babiloni birodalom szétzúzása csak történelmi szinten volt Isten szabadító tette, de teológiai értelemben már a fogságba hurcolás is szabadító cselekedet volt, a bűntől való megtisztítás szabadító cselekedete.

Luther Deutero-Ézsaiástól tanulja meg, hogy Isten általában így szokott cselekedni azokkal, akiket szeret. Ítéletre vonja őket bűneikért, de nem azért, hogy elpusztítsa, hanem hogy az ítélet tüzeiben megtisztítsa őket bűneiktől.

Luther számára így lesz értelmezhető az Újszövetségben Krisztus megváltó műve is, mindekelőtt Jézus személyére vonatkoztatva. Luther felismeri, hogy Jézus Gecsemáné-kerti elfogatásával csak a földi síkon veszi kezdetét megaláztatása, mert az isteni síkon ezzel már a felmagasztalása kezdődik el. Csak ez még el van rejtve önmaga ellentétében. A Jézus arcát érő ütlegek, a töviskorona, az ostorcsapások, majd a keresztre feszítés és a kereszthalál a felmagasztaltatásnak épp az ellenkezőjét hirdeti. Hiszen mindez azért történhet, mert Isten elfordult Jézustól, elvetette és magára hagyta, kiszolgáltatta földi ellenségeinek és a sátánnak. És ez nem csupán látszat, hanem ez valóság, hangsúlyozza Luther többek között a 8. zsoltár magyarázatában. Ez az a valóság, ami által, aminek a hátterében Isten már Jézus mindenképp fölé való felmagasztalását munkálta. De a földi síkon a felmagasztalás csak húsvétkor lesz nyilvánvaló. Pedig Isten Jézust azért szolgáltatta ki magára hagyva a bűnnek, a halálnak és az ördögnek, hogy így legyen mindenki számára nyilvánvaló: se a bűnnek, se a halálnak, se a sátánnak nincsen hatalma fölötte. Ami a földi síkon, az emberi értelem dimenziójában megaláztatás, az valójában mind-

végig a felmagasztalás eszköze, de ez csak az események végén, húsvét hajnalán lesz nyilvánvaló, addig önmaga ellentétében van elrejtve.

De Luther tovább megy, és Krisztus példáján érti meg és szemléli Istennek a Krisztusban hívőkön végbemenő cselekvését, a megváltás művében való részesítésüket. A földi síkon persze a hívőknek és nem hívőknek látszólag egy a sorsuk: a sírgödör vár mindenkire. De Luther nem botránkozik meg ezen, mert felismeri, hogy amikor Isten övéit a földi síkon halálba viszi, akkor ezzel nem átadja őket a halálnak, hanem éppen így szabadítja meg őket egyszer s mindenkorra a haláltól, hogy vele éljenek, miként a feltámadt Krisztus is örökre vele él. És ha a haláltusa szenvedéseit a hívők is bűneik ítéleteként élhetik át, azok valójában a bűntől való megtisztításuk és végső megszabadításuk eszközei Isten kezében, csak ez el van rejtve, ezt csak a halál pillanatában tapasztalhatják majd.

Mint látjuk, a Krisztusban való megváltás tartalma Luther számára Deutero-Ézsaiás nélkül, Isten rejtettségben, önmaga ellentétes látszata alatt véghezvitt cselekvésének megértése nélkül, a lényegét tekintve, érthetetlen volna. Számára így tartozik össze a két szövetség: megkülönböztetendően, de mégis elválaszthatatlanul. Számára az Újszövetség nem egyszerűen az Ószövetségben foglalt ígérek beteljesülése, hanem az Ószövetség világítja meg ezeknek az ígéreknek az értelmét.

Amikor arról beszélünk, hogy Luther már az Ószövetségben is felismeri az evangéliumot, akkor ezt semmiképpen sem úgy értjük, mintha Luther korának írásmagyarázati gyakorlatát követné, amely bizonyos ószövetségi személyekben Krisztus-előképeket vél felfedezni. Az előképek keresését Luther következetesen elveti.

Ábrahám történetében például nem hajlandó a keresztet hordozó Krisztus előképeként szemlélni a feláldozásához szükséges fát hátán cipelő Izsákot, hanem a történetet Ábrahám próbatételének fogja fel, és csak a pátriárka Izsák kérdésére adott válaszát tekinti Krisztus-próféciának: „Isten majd gondoskodik az áldozatra való bárányról, fiam.” (1Móz 22,8)

Luther nem tartja Krisztus-előképnek a szenvedő Jóbot sem, hanem Jób bizonyágtételét értelmezi Krisztus-próféciaként: „Tudom, hogy az én Megváltóm él...” (Jób 19,25) Luther azt tartja, hogy ha Krisztus valahová behelyettesíthető az Ószövetségben, akkor egyedül csak Isten helyére: hiszen Jób nyilvánvalóan Istent nevezi Megváltójának.

Hasonlóképpen József és testvérei történetében Luther a testvérei által elárult, idegenek kezére adott, időlegesen látszólag Istentől is magára hagyott, végül mégis „a fáraó jobbán” hatalmi pozícióban felmagasztalt Józsefet sem tekinti Krisztus előképének. Számára ez az ószövetségi történet egész más összefüggésben hirdeti az evangéliumot. József szavaiból hallja ki, amikor a történet végén felismerteti magát testvéreivel, és ezt mondja nekik: „ti gonoszt terveztetek ellenem,

---

Amikor Isten övéit a földi síkon halálba viszi, akkor ezzel nem átadja őket a halálnak, hanem éppen így szabadítja meg őket egyszer s mindenkorra a haláltól.

Isten üdvtervébe belekalkulálja és beleszövi az ember bűnét, de úgy, hogy terve részeként a jó eszközévé változtatja.

---

de Isten azt jóra fordította.” (1Móz 50,20) Luther ebben Isten valódi, a „dicsőség teológusai” számára felismerhetetlen dicsőségét szemléli: Isten üdvtervébe belekalkulálja és beleszövi az ember bűnét, de úgy, hogy terve részeként a jó eszközévé változtatja. Hiszen a testvérek bűne nélkül József sosem került volna Egyiptomba, nem fejtette volna meg a fáraó álmát a hét bő esztendő követő hét szűk esztendőről, nem lett volna a fáraó „jobb kezévé” sem; de mivel testvérei eladták a rabszolgakereskedőnek, mindez bekövetkezhetett, és így József által Isten az egyiptomi birodalmat is, meg Jákób családját is megmenthette az éhínségtől. Ez a dicsőség nem más, mint a kereszt dicsősége. Hiszen Isten ehhez hasonlóan tette az emberek leggonoszabb tervét, Krisztus keresztre adását is a legnagyobb jónak, az egész világ üdvösségének eszközévé és forrásává.

Luther tehát nem egyes ószövetségi eseményekben látja újszövetségi történetek analógiáját, hanem az analógiát ő Isten cselekvésében látja. Ahogy Isten az Ószövetségben cselekedett népe földi boldogulásáért, annak analógiájára cselekszik az Újszövetségben az ember örök boldogságáért. És az evangélium nem más, mint Istennek erről a mentő, szabadító, népét üdvözítő cselekvéséről szóló híradás, függetlenül attól, hogy a Szentírás melyik könyvében olvasható.

Helyesbítés

Előző számunk tartalmi összesítőjében az alábbi mondat – Megemlékezünk a 125 éve született óriásról, Karl Barthról lutheránus szemmel, és olvasóink figyelmébe ajánljuk a *Hacsak* című közelmúltban megjelent kötetet – félreérthető volt. A *Hacsak* című kötet szerzője természetesen nem Karl Barth, hanem Ittész János püspök, akinek nyugdíjba vonulása alkalmával a Luther Kiadó megjelentette az Evangélikus Élet Égtájéoló rovataiban írt írásait. Az érintettől és olvasóinktól elnézést kérünk.

a szerkesztő

Négyelvű reformáció a Kárpát-medencében

Előadásomban három tézist szeretnék bemutatni és adatokkal alátámasztani.

1. A 16. században az anyanyelv kohéziós, identitásképző ereje erősebb volt a felekezeti differenciálódás szempontjainál. A nyelvhatárok komoly korlátot jelentettek a vallási irányzatok terjedésében és egymásra gyakorolt hatásaik kifejtésében.

2. A 18. században a felekezethez való tartozás jelentette az erősebb kötődést, a nyelvi határok átjárhatókká lettek, sőt a nyelvek sokkal inkább a közvetítésnek, a vallási tartalmak kölcsönös kicserélésének a csatornáivá váltak.

3. A két eltérő állapot között, az identitások rangsorának radikális átrendeződésében a 17. század képezi a lassú átmenetet.

1. Az anyanyelv identitásképző ereje a 16. században

„Nyelvhasználat ügyébe hatóság, úr, megye vagy állam nem szólt bele. Nem kényszerítettek senkit arra, hogy a többség nyelvét megtanulják.” – írja Péter Katalin a magyarországi reformációról szóló esszéjében. A 16. századi Magyarországon olyan párhuzamos többnyelvűség létezett, melyben nem volt elterjedt a fordítás gyakorlata. Közvetítő nyelvként a latin szolgált, de egymás anyanyelvét csak ritkán tanulták meg az ország lakói (leszámítva azokat az arisztokratákat és értelmiségiek családokat, melyek rokonsági kapcsolataik miatt eleve többnyelvűek voltak). A nagyobb városokban egymás mellett működött latin és német írások, akik a beérkező leveleket azok nyelve szerint válaszolták meg, de csak kivételesen fordítottak egyik nyelvről a másikra.

Dévai Mátyás ismerte Luther kátéját, de nem fordította le, hanem saját kátét szerzett (RMNy 23). Heltai Gáspár ismerte Luther zsol-társummáit, de fordítás helyett ezek mintájára maga foglalta össze az egyes zsol-tárok tartalmát (RMNy 162), és ugyanígy járt el imakönyve esetében is (RMNy 289). Melius Juhász Péter ugyan kátéját a Genfi káté fordításának állítja be, s valóban ismeri és használja ezt a kálvini mintát, de nemcsak szerkezetileg, hanem tartalmilag is lényegesen eltér tőle (RMNy 182). A fordítási kultúra hiányáról mellbevágó erővel tanúskodik a hazai protestáns egyházi ének története. Első evangélikus énekeskönyvünk, Gálszécsi István munkája (RMNy 18) még a német reformáció koráljait fordítja, köztük Luther-énekeket, de ez az út zsákutcának bizonyul. A magyarországi reformáció egy évszázadon keresztül gyülekezeti énekeit nem fordítja, hanem költi, mintegy hatszázat. Ebben az öntörvényű, saját utakon járó fejlődésben Szenci Molnár Albert zsol-tárfordítója jelez talán fordulatot (RMNy 1037/2). A nyelvtudós és jelentős prózai fordítói pályát felmutató

A magyarországi reformáció *egy évszázadon keresztül gyülekezeti énekeit nem fordítja, hanem költi, mintegy hatszázat.*

Szenci teljesítményét talán kivételként is elkönnyvelhetjük, mely valóban nem teljesen akasztja meg, téríti más útra a hazai énekköltészetet, de még elgondolkodtatóbb Hubert Gabriella fellelése, aki egyelőre nem tekinti részletesen megvizsgált és eldöntött kérdésnek, hogy a magyar genfi zsoltárok műfordításnak vagy verses zsoltárparafrázisoknak, azaz önálló költői alkotásoknak minősülnek-e. Ha a magyar reformáció választhatott a fordítás és az eredeti megfogalmazás feladata között, akkor rendszerint az utóbbi mellett döntött.

16. századi reformátoraink modern nyelv ismerete közel áll mai utódaikéhoz, természetesen azzal a különbséggel, hogy ők még kiváló latinisták voltak. Kivételt képeznek az eredetileg két-nyelvűek, a horvát területről származó Sztárai, vagy az erdélyi szász Heltai Gáspár és Dávid Fe-

---

Ki-ki a maga anyanyelvéhez hasonló környezetet részesítette előnyben.

renc. Dévai Mátyás, Sylvester János és Bornemisza Péter többször is sok évet töltöttek német nyelvterületen, de németül kimutathatóan nem tanultak meg. Még inkább igaz ez azokra a diákokra, akik fél-egy év után haza is tértek az

egyetemekről. Ugyan már ebben a korban is elterjedt volt az iskolázási mobilitás, a peregrináció, de feltűnő, hogy a szlovákok szívesebben mentek Morvaországba, a németek Sziléziába vagy más német polgárságú városokba, a magyarok pedig Erdélybe. Igaz, hogy a latinnal mindenütt egyformán lehetett boldogulni, de ki-ki a maga anyanyelvéhez hasonló környezetet részesítette előnyben. Jóval később alakul ki az a szokás, hogy „a nyelv kedvéért” küldik szülei a diákot hol ide, hol oda, mint a kis Petrovics Sándort közismerten majd Sárszentlőrincre, Pestre, Selmece, és jóval később fogalmazódik meg az az igény a polgárság körében, hogy illik ismerni „az ország nyelveit” (legalább hármát). Ezt a kifejezést: „a nyelv kedvéért” leírva először 1599-ben, a későbbi szuperintendens, Xylander István önéletrajzában láttam (*ad linguas Slavonicam, Hungaricam & Polonicam addiscendas*).

A később sokat emlegetett „Hungarus-tudat” (Klaniczay Tibor kifejezése), a különféle nyelvű magyarországiak összetartozása, ekkor még nem volt elterjedt. Akadt Trencsén vármegyei diák, aki magát nem *Hungarus*-ként vagy *Pannonus*-ként diktálta be a wittenbergi

---

Ha megnézzük a wittenbergi magyar diákok coetusának vagy bursájának névsorát, kiderül, hogy anyanyelvi alapon szerveződött.

anyakönyvbe, mint legtöbb honfitársa, hanem *Slavus*-ként. 16. századi önéletrajzokban előfordul a *Slavonia* helynév, az összefüggésből kiderül, hogy a szlovák többségű Északnyugat-Magyarországot értették alatta, nagyjából Trencsén, Nyitra és Árva vármegyék területét.

Ha megnézzük a wittenbergi magyar diákok coetusának vagy bursájának névsorát, kiderül, hogy anyanyelvi alapon szerveződött, alig találunk köztük nem magyar vezetéknévűeket, s ezeket is csak nyelvileg vegyes lakosságú területekről. A magyar coetus jegyzőkönyvét bár latinul vezette, üléseit minden bizonnyal magyarul tartotta, kizárva ezzel a más anyanyelvű honfitársakat.

Amikor a magyarországi reformáció létrehozta egyházszerkezeti kereteit, akkor olyan területi felosztást követett, mely egyrészt etnikai határokhoz próbált igazodni, másrészt hosszú időn

keresztül mellőzte a hitvallási szempontokat. Ennek a legszebb példáját Erdélyben látjuk, ahol északon egy magyar, délen egy német többségű egyházkerület jött létre, sokáig minden felekezeti differenciálódás nélkül. A kortársak is pontosan fogalmaztak, mikor az 1564-es tordai országgyűlésen „szebeni” és „kolozsvári” vallásként határozták meg a két frissen kialakult és struktúrájában elkülönült, de tanítását még nem minden kérdésben tisztázó felekezetet (EOE 2,231k). Hasonló törekvést látunk a zsolnai zsinaton megalkotott egyházigazgatási rendszerben, mely többségi nyelvek szerint kapcsolta össze kerületekké az egyházmegyéket.

Nyelvileg homogén, közös protestáns egyházmegyék és szuperintendenciák még a 17. század első felében is akadtak, két emberöltővel azután hogy evangélikusok és reformátusok külön utakon kezdtek járni Magyarországon.

Ilyen a muravidéki vend esperesség, melyet hol református, hol evangélikus püspök vizitál, melynek papjai hol református, hol evangélikus zsinatokat látogatnak, mindig a pillanatnyi erőviszonyok vagy lehetséges előnyök

A muravidéki vend esperesség, ... papjai hol református, hol evangélikus zsinatokat látogatnak.

---

szerint. Ilyen a zempléni és ungi egyházmegye, melyet a történészek ma korai unióként emlegetnek. Itt a református esperesek egyházlátogatási jegyzőkönyvei szerint egyes templomok oltárral, mások úrasztalával voltak berendezve. Fordított a helyzet a szomszédos Kassán, ahol az ágostai hitvallású egyházvezetés alárendeltségében szolgált a kálvinista magyar prédikátor, pl. a Pázmánnyal vitatkozó Alvinci Péter. És ilyen közös alakulat volt a felső-dunamelléki egyházkerület a Mátyusföldön és a Csallóközben, ahol jobbra református hitű papok evangélikus elöljárókat választottak maguknak, amíg a Thurzók befolyása ezt számukra tanácsossá tette. Ne feledjük, ez a hitvallási, liturgikai sokszínűség ekkoriban még az erdélyi szász egyházra is jellemző volt, csak valamivel később, a 17. század közepére lesznek ők vonalas lutheránusok.

Elsődleges volt tehát az anyanyelvi identitás. Ennek a körülménynek az irodalom, a könyvtermelés területén is jelét látjuk. Tény, hogy a magyar nyelvterület, a magyar könyvpiac, a magyar olvasóközönség kicsi, nagy luxus lett volna bármilyen értéket elpazarolni, veszni hagyni (ez a megállapítás természetesen a többi hazai nemzetiségre is áll, apró különbségekkel). Két rendkívül szélsőséges példával szeretném igazolni ennek az adottságnak az életbevágóan komoly voltát.

– Mihálykó János eperjesi evangélikus lelkész kiadott 1609-ben Bártfán egy imakönyvet (RMNy 976). Ennek a kiadványnak mintegy kétharmada Pázmány Péter három évvel korábban Grazban megjelent imádságos könyvéből származik (RMNy 945). Mihálykó természetesen nem tünteti fel sem forrását, sem Pázmány nevét, aki ekkor a protestánsok rettegett politikai és teológiai ellenfele, a szövegeken viszont csak minimális változtatásokat hajt végre. De nem maga a plágium az érdekes ebben az esetben, hanem az, ami Mihálykót Pázmánnyal összeköti: a magyar nyelv. (Mihálykó ugyan neve alapján szlovák származású lehetett, de az ekkorra már elmagyarosodott Eperjesen nőtt föl, és lett ugyanitt magyar prédikátor. Eperjes különleges szerepére a harmadik tétel tárgyalásakor kell kitérnem.)

– 1651-ben jelent meg a *Cantus catholici*, a magyar nyelvű katolikus énekeskönyv (RMNy 2381), ebbe tizenvalahány reformátori ének került be, főleg Sztárai Mihály, Huszár Gál, Batizi András szerzeményei, természetesen ezek is név nélkül, „régii magyar ének” megjelöléssel. Mindegy, hogy a szerkesztő szándékosan hallgatta-e el a szerzőséget, vagy valóban középkori eredetűnek hitte ezeket a verseket. Lé-

1651-ben jelent meg a *Cantus catholici*, a magyar nyelvű katolikus énekeskönyv, ebbe tizenvalahány reformátori ének került be.

---

nyeg az, hogy a magyar reformáció költői terméséből a legjobb énekeket vette föl gyűjteményébe. Ugyanúgy, ahogy Mihálykó a magyar próza akkori legjobbjától, Pázmánytól lopta az imádságokat. Az anyanyelvi irodalom, ha tehetséggel művelik, meghaladja a felekezeti hatá-

rokat, áttöri a vallási frontokat. Luxus lett volna bármilyen magyar nyelvű értéket, még ha a rivális felekezet hozta volna is létre, elpazarolni, veszni hagyni.

Az anyanyelvi identitás meghatározó voltához tartozik az a kérdés, mit kezdhetünk a különböző nyelvű prédikátorokra vonatkozó adatainkkal. Arra gondolok, hogy a 16. század első feléből ismerünk pl. Brassóból, Kassáról magyar prédikátorokat, Lőcséről, Bártfáról vagy Selmecebányáról szlovák prédikátorokat, általában csak keresztnéven vagy még úgy se, tehát a közelebbi azonosításuk, megismerésük akadályba ütközik. Katolikus vagy reformátori szellemben prédikáltak híveiknek? Hasonló kérdés merül föl fél évszázaddal későbből a dunántúli horvát prédikátorokkal kapcsolatban (Kismartonban, Rohoncon, Németújvárott), evangélikus vagy református igehirdetőknél tekintsük-e őket? Az igehallgatókat, gondolom, legkevésbé sem foglalkoztatta ez a kategorizálás, annak örültek, hogy anyanyelvükön prédikáltak nekik. Ezeknek a lelkészeknek mindig a nyelvük a legfontosabb tulajdonságuk, sohasem az általuk hirdetett tanítás. A források is így tartják számon őket, legfeljebb közvetett utalások alapján tudjuk feltételeesen vallási irányzatokhoz kapcsolni őket.

Az itt tárgyalt folyamatok értelmezése kapcsán a latin nyelv szerepét is érintenem kell. A nemzetközi reformációkutatásban jelenleg igen erős az a felfogás, mely a felekezeti differenciálódáshoz vezető teológiai vitákat többek között nyelvi különbségekkel, a skolasztikus latin és a humanista latin, a felnémet és alnémet nyelvjárások, a latin terminológia és az anyanyelvi terminológia közötti eltérésekkel magyarázza. Ennek a nyelvi megközelítésnek egy szele-

A latinnak létezett teológiai szókinccse, az anyanyelveknek ekkor még nem.

---

te Magyarországon is közismert, nevezetesen az, hogy a latinul jól, de németül nem tudó magyar diákok Wittenbergben szívesebben látogatták Melanchthon ékesszóló előadásait és latin prédikációit, mint Luther gyakran keverék-

nyelven tartott előadásait és német igehirdetéseit. A probléma azonban ennél még súlyosabb. A latinnak létezett teológiai szókinccse, az anyanyelveknek ekkor még nem. És itt nemcsak a kis nyelvekről, mint a magyarról beszélek, hiszen az Ágostai hitvallás latin és német verziója közötti teológiai különbségeket is részben ugyanez a körülmény magyarázza. A teológiai vitákat, egymással versengő, egymással ellentétes álláspontokat anyanyelven nem vagy csak je-

lentős torzításokkal lehetett visszaadni. Amilyen világos például Dévai tanítása latin nyelvű *Disputatio*-jában (RMK III. 318), ugyanolyan homályos, nehezen besorolható magyar nyelvű kátéjában. Ozorai Imre esetében pedig, akinek csak magyar nyelvű művét ismerjük, még szélsőségesebb teológiai értékelések és ítéletek fogalmazódnak meg (RMNy 64). Tehát a reformációnak nem maguk a vitái és egymással szembenálló nézetei fogalmazódnak meg pl. magyarul, hanem a vita által felvert hullámok, amelyek még akkor is gyűrűznek, mikor a követ már rég elnyelte a víz.

Valószínűleg ezek a részletmegfigyelések – a nyelvismeretnek, a fordítói kultúrának, a teológiai szaknyelvnek a hiányosságai, az anyanyelvi és területi alapú interkonfesszionális és szuprakonfesszionális szerveződések – vezetnek el a magyarországi reformáció történetének legfontosabb és lényegében máig megoldatlan kérdésének megválaszolásáig: miért csatlakozott a 16. században a magyar etnikum döntő többsége a helvét irányzathoz, eltérően más hazai nemzetiségektől és eltérően más közép-európai nemzetektől? Egyelőre olyan válasszal kísérletezem, hogy a magyarok viszonylagos nyelvi elszigeteltségükben saját útjukon jártak. Befolyásolták őket természetesen a svájci és dél-német példák, kimutatható valamelyest a középkori és a humanista örökség hatása is. A helvét teológia diadalmenetének útvonala (a Hódoltságból a Tiszántúlra, majd onnan Erdélybe, legvégül a Nyugat-Dunántúlra és a Felvidékre) egyértelművé teszi azt, hogy a török hódításnak és a végvári küzdelmeknek is szerep jut ebben a történetben, talán még a pusztásodásnak, és a mezővárosok gazdasági felértékelődésének is, hiszen Bernd Moller is hasonló párhuzamosságokat mutatott ki a német reformáció társadalomtörténeti és esztétörténeti folyamatai között. Mindezek mellett szembeszökő viszont a magyar nyelvű reformáció öntörvényű fejlődése, eredeti teológiai gondolkodása, a hazai református hitvallásokban szövegszerűen megragadható külön anyag (*Sondergut*). Ennek a felekezeti elkülönülésnek a motorja, ennek a teológiai erjedésnek a kovásza volt – amint már ezt régóta tudja a történeti kutatás – a wittenbergi magyar coetus.

Ez a nyelvi alapú előbb teológiai, majd felekezeti differenciálódás a 16. század végére nyilvánvaló etnikai bizalmatlansághoz és ellentétekhez vezetett. A paletta ugyan jóval tarkább volt annál, mint amit a történelemkönyvekben a „lutheránus németek, vendek és tótok, kálvinista magyarok” sablonja állít, hiszen minden etnikum körében jelentős frakciót képviseltek Melancthon tanítványai, akiket ellenfeleik hol filippistáknak, hol kriptokálvinistáknak csúfoltak, a velük szemben álló szigorú Luther-követők viszont a szent harc érdekében még a flaciánusokkal is hajlandók voltak szövetkezni, pedig ezeket elítélte az általuk propagált Egyességi irat (*Formula Concordiae*). Hasonlóan megosztott volt belül a „helvét” irányzat is. Súlyom Jenő és Botta István mutatták ki, hogy ezekben a hitvitákban egyértelműen etnikai előítéletek is fontos szerephez jutottak, felgyorsítva az anyanyelvi határok mentén való felekezete-

---

Miért csatlakozott a 16. században a magyar etnikum döntő többsége a helvét irányzathoz?

A hitvitákban egyértelműen etnikai előítéletek is fontos szerephez jutottak.

---

sedés folyamatát. Ezek az előítéletek – természetesen nem a 19–20. századi mértékben – már a késő-középkorban kimutathatóak, s mihelyt funkcióhoz jutnak, pl. a teológiai ellenfél lejáratásában, hallatják a hangjukat. A felekezeti identitást tudvalevőleg nem a hitvallások, hanem a teológiailag *adiaphoron* elemek teremtik meg, amilyen az anyanyelv is. Így beszéltek Erdélyben kolozsvári és szebeni vallásról, s így lett az egész országban hosszú távra magyar vallás, valamint német és tót vallás.

Egyetlen eseményt emelek ki a felekezetek elkülönülésének folyamatából, mely rávilágít a nyelveknek és a kommunikációs korlátoknak a jelentőségére. 1591-ben Csepregen két napig vitatkoztak a dunántúli papok, felvidéki idegenlégiósokkal megtámogatva, Nádasdy Ferenc elnöklése alatt az úrvacsora kérdéséről. Az egyháztörténet-írás ettől a csepregi kollokviumtól számítja a lutheri és a kálvini irányzat elválását, az evangélikusok és reformátusok külön-külön való szerveződését a dunántúli egyházkerületben. Első nap latinul vitatkoztak, majd másnap Nádasdy Ferencre tekintettel, aki a latin vitát nem tudta követni, áttértek a magyarra. Azok a szepességi teológusok viszont, akik az előző napi disputációban a lutheránusok fő erőssége voltak, itt csődöt mondtak. Egyedül Severin Sculteti állta közülük a sarat, aki azelőtt évekig tanított a magyar többségű Eperjesen.

2. A felekezethez való erős kötődés a 18. században

A 18. századra magától értetődő lesz sok olyan jelenség, amelyről az előbb azt mondtam, hogy a reformáció korától még idegen volt, vagy akkor még ritkaságnak számított, ilyen az iskolázottak körében az ország nyelveinek ismerete, a Hungarus-tudat és a fordítói kultúra.

A 18. századi polgár már természetességgel küldte fiát magyar szóra Győrbe, Patakra, Pápára, Eperjesre, Enyedre, német szóra Sopronba, Pozsonyba, Lőcsére és szlovák szóra a bányavárosokba. Ez a diákvándorlás akkora méretet öltött, hogy Bél Mátyás egyszer arra panaszkodott,

hogy Győrött már lehetetlen magyarul megtanulni a német és szlovák anyanyelvű kosztos diákok tömege miatt. A már megszilárdult felekezeti határok miatt semmilyen kockázattal vagy identitásválsággal nem járt, ha evangélikusok Patakon vagy reformátusok Pozsonyban folytattak tanulmányokat, ez soha sem vezetett áttérésekhez. A gyakori iskolaváltásokat a tantervek és tankönyvek hasonlósága vagy azonosága tette lehetővé.

A 18. századi polgár már természetességgel küldte fiát magyar szóra.

Kiemelem ennek a belföldi peregrinációnak két speciális esetét. A vendek, akik az artikuláris helyek évszázadában kizárólag Surdon és Nemescsón élvezhettek anyanyelvi oktatást és anyanyelvi istentiszteletet, tehát lakóhelyüktől meglehetősen távol, a líceumok közül a pozsonyit látogatták, mert itt alapított számukra ösztöndíjat a vend kurta nemes, Gombocz János. Pozsonyban természetesen szlovák nyelvrokonaikkal is találkoztak, a vend és a szlovák evangélikusság szoros tanulmányi kapcsolata máig tart.

Kiemelem ennek a belföldi peregrinációnak két speciális esetét. A vendek, akik az artikuláris helyek évszázadában kizárólag Surdon és Nemescsón élvezhettek anyanyelvi oktatást és anyanyelvi istentiszteletet, tehát lakóhelyüktől meglehetősen távol, a líceumok közül a pozsonyit látogatták, mert itt alapított számukra ösztöndíjat a vend kurta nemes, Gombocz János. Pozsonyban természetesen szlovák nyelvrokonaikkal is találkoztak, a vend és a szlovák evangélikusság szoros tanulmányi kapcsolata máig tart.

Az ortodox szerb diákok mind a budai Tabánból, mind az Al-Dunától, pl. Újvidékről néhány évtizeden át az evangélikus iskolákat látogatták, főleg Pozsonyt, de Győrt és Besztercebányát is.

Ennek a szimpátiának az oka jól dokumentálhatóan részint a szerb-szlovák nyelvrokonság, részint a katolikus uniótól való meglapozott félelem volt. A bécsi kormányzat végül rendeletileg avatkozott bele ebbe a kivételes felekezetközi együttműködésbe és kitiltotta az ortodoxokat a protestáns iskolákból. Ebben a két példában ugyan a szláv nyelvrokonságot hangsúlyoztam, de ugyanúgy említhettem volna, hogy ezek a nagy távolságról érkező diákok a német vagy a magyar szó kedvéért tettek meg ekkora utat.

A külföldi egyetemeken szerveződő diáktársaságok, szemben a wittenbergi magyar bursával, már a Magyarországról érkezett hallgatókat gyűjtötték össze. Természetesen vallási hovatartozásuk keretei között, az egyetemek felekezeti jellege szerint. Amikor egyikük disputált, elbúcsúzott tanulmányi színhelyétől vagy életének más fordulópontjához érkezett, társai alkalmi verseket írtak hozzá, természetesen a klaszikus nyelveken is, de sokszor anyanyelvükön. Szép példái a Hungarusok összetartozás-tudatának ezek a disszertációk vagy más alkalmi nyomtatványok a latin, görög és héber mellett német, magyar és biblikus cseh nyelvű üdvözlő versekkel. Ugyanezt a nemzetiségek fölötti kapcsolatrendszer mutatják be az albumbejegyzések. Ezekbe az emlékkönyvekbe sokszor egyazon napon írta be nevét és magvas gondolatát, jelmondatát, intését a magyar, a német és a szlovák anyanyelvű hazánkfia.

A 18. századra már a fordítói tevékenység is általánossá válik. Az is különbséget jelent a reformáció korához képest, hogy a forrásnyelv elsősorban már nem a latin, hanem valamely kortárs népnyelv, főleg a német. A pozsonyi fordítói műhelyben Bél Mátyás németből fordította a szlovákok által használt biblikus cseh nyelvre (bibliscsina) Johann Arndt egyik művét és németből magyarra Arndt másik művét. Ugyanitt kollégája, Miletz Illés szintén párhuzamosan jelentette meg németből készült cseh és magyar fordításait. A dunántúli fordítói műhelyben Bárány György, Sartoris János és Vázsonyi Márton német szövegeket ültettek át magyarra. Kivételesen a magyar is forrásnyelvvé válhatott: a vend Temlin Ferenc Torkos András győri kátéja alapján adta ki 1714-ben a *Mali katechismus*-t.

A 18. századra a nyelvhatárok átjárhatókká váltak, az ország nyelvei sokkal inkább szolgálták az összekapcsolást, mint az elválasztást, sokkal inkább az eszmék kölcsönös cseréjét, mint a másik csoporttól való elszigetelődést. Ezzel a folyamattal párhuzamosan gyengült az etnikai és megerősödött a felekezeti identitás. Mint az imént mondtam, az iskolarendszerek közötti átjárhatóságnak is előfeltétele volt a saját egyházhoz való szilárd kötődés.

Ezek a lehetőségek és kompetenciák különösen felértékelődtek a töröktől felszabadított terület újratelepítésekor, amikor a nyelvek és vallások rendkívüli változatosságban, egymáshoz hihetetlen földrajzi közelségbe kerültek, és még ekkor is folyamatos mozgásban voltak, újabb és újabb kombinációkban jelentek meg ugyanazon falu területén. Egyazon lelkész akár három nyelven is prédikált maroknyi hívének, akik ahányan voltak, annyi felől érkeztek, annyi kegyesség, liturgiai tradíciót hoztak magukkal. Szigorúan tisztelni kellett azonban a felekezeti határokat, ezek megsértése, átlépése súlyos retorziókkal járt, veszélyeztette a közösség létét. Ezért is

A 18. századra már a fordítói tevékenység is általánossá válik.

---

igyekeztek a betelepítők lehetőség szerint egyvallású falvakat létrehozni, akár a nyelvi homogenitás feladása árán is.

Megvizsgáltam egyszer a *mi* és az *ők* személyes névmások használatát a pozsonyi rektor, majd lelkész, Friedrich Wilhelm Beer leveleiben. Beer többek között arról híres, hogy pozsonyi német létére ő vezette be a magyar nyelv rendszeres oktatását a pozsonyi líceumban, megelőzve ezzel Sopront és az ottani Magyar Társaság tevékenységét is. Beernél a *mi* és az *ők* között nem nyelvi, de nem is országhatárok húzódnak, hanem vallási mezsgyék. A *mi* halmazába többnyire a bármilyen nációjú evangélikusok tartoznak, a külföldiek is, míg az *ők* névmással Beer főleg a katolikusokat és a reformátusokat illeti, mindegy, hogy magyarországiak, magyarok vagy egyéb nemzetiségűek. Az *ők* lehet időnként az egyházon belüli rivális teológiai irányzat is, a határvonal itt is egyértelműen vallási és nem az anyanyelvi kultúrából fakad. Ezeket az evangélikus *őket* Beer nagyvonalúan egy kalap alá veszi a másvallású *ők*-kel: *unsere Papis-ten* („a mi pápistáink”) – fakad ki elkeseredetten. Ha úgy tetszik, ez utóbbi kifejezés egyszerre tartozik a *mi* és az *ők* halmazába, de fontos leszögezni, hogy mindkettőbe vallási, nem pedig nemzetiségi alapon.

3. A hangsúlyok fokozatos eltolódása a 17. században

Az identitásátrendezőzés időben első jelét talán az erdélyi szászoknál találjuk. A 17. század elejéig semmi problémát nem jelentett számukra, hogy magyar jobbágyfalvaik, pl. a barcasági tíz falu, rendre református prédikátorokat hozattak, többnyire az enyedi kollégiumból hívták meg őket. Ekkoriban még maguk a szászok sem voltak olyan vonalas Luther-követők, mint később, arról, amit ekkori egyházi rendtartásaik a harang, az orgona, a képek, a kovászos és kovásztalan kenyér használatáról, a gyóntatásról, a liturgiáról, az éneklésről mondanak, leginkább a „kriptokálvinista” jelző juthat az eszünkbe. De őket is elkapta a konfesszionalizáció, a felekezetszerveződés nagy európai trendje, megpróbálták igazodni a németországi központok teológiai irányelveihez, melyeket ekkorra már egyöntetűen a Konkordia könyv határozott meg. A konfesszionalizáció elve pedig azt követelte meg, hogy pl. Brassó város territórium

vallásilag lehetőleg homogén legyen. Mivel saját szász papjaik nyelvi nehézségek miatt nem boldogultak a barcasági csángókkal, Nyitra vármegyéből hozattak számukra magyarul is beszélő szlovák lutheránus prédikátorokat a református lelkészek helyére.

Az anyanyelv meghatározó, orientáló szempontja helyére fokozatosan a felekezeti hovatartozás vezérlő elve lépett.

Egy nemzedék alatt sikerült is békés eszközökkel áttéríteniük a barcasági magyarságot. Az anyanyelv meghatározó, orientáló szempontja helyére fokozatosan a felekezeti hovatartozás vezérlő elve lépett.

Ahogy az első pontban kifejtettem, a 17. századra Magyarországon kialakult egy közös protestáns, vagy ha úgy tetszik, közös magyar énekkincs, közös magyar nyelvű kegyességi irodalom. Itt-ott még léteztek közös protestáns szervezeti keretek, itt-ott mutatkoztak irénikus felekezetegyesítő törekvések, mint a Felső-Dunamelléken Pécseli Király Imrénél vagy Kassán

Alvinci Péternél. Az unió szó valóban anakronisztikus volna ezekre a próbálkozásokra, de az irénizmus vállalható kifejezés.

A 17. század a bártfai és lőcsei közös protestáns énekeskönyvek kiadásának a fénykora, de ugyanezekben a nyomdákban egyéb irodalom is megjelent, amit a mai bibliográfusok a „protestáns” minősítéssel illetnek, mert tudatosan szólított meg több felekezetet. Szenci Molnár Albert zsoldosai is ezen a kategórián belül maradtak. Hiába voltak kifejezetten genfi gyökerűek, hiába igyekeztek a puritánok ezek segítségével visszaszorítani a közös protestáns graduális éneklést és gyülekezeti énekeket, Szenci zsoldosai is utat találtak az evangélikus gyülekezetekbe. Még azokból az énekeskönyvekből sem hiányozhattak, melyeket kizárólag evangélikus használatra állítottak össze és adtak ki, mint pl. az Új zengedező mennyei kar (ÚZMK) 1743-ban.

A bártfai–lőcsei énekeskönyvek feltűnően mellőzik azokat a főleg úrvacsorai énekeket, melyet kizárólagosan egyetlen felekezet vallhat magáénak. A század közepe táján azonban elindul egy változás ebben a protestáns énekeskönyv-családban. A megjelent kiadások A és B variánsra csoportosíthatók, az „A” a nagyméretű, konzervatív, statikus, változatlan (RMNy 2532/2), a „B” a zsebbe való, dinamikus, rugalmasan bővülő. Ezek a bővületek viszont egyértelműen evangélikus jellegűek. Egyik fél sem rúgja föl a közmegegyezést, de a közös protestáns házon belül egyre gazdagabb tartalmat kínál az evangélikus sarok. A különbözőségnek ebben a tapintatos artikulálódásában az első állomás az 1629-es bártfai kiadás, valószínűleg Madarász Márton eperjesi magyar evangélikus prédikátor szerkesztése (RMNy 1438). Ez ugyanis hét németből újonnan fordított evangélikus éneket is tartalmaz. Gálszécsi István énekeskönyve óta nem volt hasonlóra példa!

A közös protestáns énekeskönyveknek a korszaka, ha nem is zárul le teljesen, de alapvető fordulathoz ér az 1690-es években, amikor megjelenik az Ács Mihály nemescsói lelkész és győri kollégái által szerkesztett Zöngedező mennyei kar (ZMK) mintegy a közös énekeskönyv evangélikus kiegészítéseként, új részeként, többnyire németből és csehől fordított énekekkel. Új énekeskönyvcsalád születik ezzel a kiadvánnyal, a nem kevésbé ágas-bogas családfájú ZMK-ÚZMK csoport, mely meghatározza a 18. századot. A magyar evangélikusoknál a fordítások le fogják váltani a hagyományos hazai énekkincset, az evangélikus korálok a régi magyar istenes énekeket.

Ezzel már össze is tudjuk szedni ennek a vadonatúj fordítói aktivitásnak a gócait, műhelyeit: Eperjes, Győr és Kőszeg–Nemescsó. Mindhárom helyen kétnyelvű, német–magyar gyülekezetet találunk. A fordítói tevékenység kialakulásához kevés tehát a külföldi tanulmányút, kevés a család kétnyelvűsége, kevés nemzetiségek egymás mellett élése, amit például Sopron vagy Pozsony környékén látni. Mindennapos szervezett együttműködésre van hozzá szükség.

Hubert Gabriella azzal magyarázza a ZMK-ra mutató igényt és a kiadvány óriási sikerét, hogy a 17. század végén az evangélikusok az üldöztetések során sokhelyütt elveszítették templomukat, prédikátorukat, ezért a nyilvános istentiszteletet házi áhítatokkal voltak kénytelenek helyettesíteni. Ehhez nyújtott számukra segítséget a ZMK-ba foglalt új énekanyag. Az identitásuk átrendeződésének vizsgálata során eljutottunk tehát az ún. gyászévtizedig és gályarabperig.

Az a meggyőződés, hogy a protestáns gályarabok története máig meghatározó módon befolyásolta egyháztörténetünket. Nemcsak a magyar református és evangélikus egyháztörténet-írás születik meg ekkor (párhuzamosan a hazai irodalomtörténet-írással), hanem a református és evangélikus identitás is. „A mártírok vére magvetés.” Tertullianus mondata nemcsak az ógyházra, hanem az újkori egyházra is igaz. Az anyanyelvi és felekezeti identitások közötti hangsúlyeltolódást is valamilyen mértékben összekapcsolhatjuk szerintem a gyászévtized krízisével és traumájával.

Természetesen nem vonom vissza azt, amit az imént a több évtizeden, több emberöltőn át húzódó fokozatos átmenetről mondtam. Ehhez képest a pozsonyi beidézéstől a gályarabok kiszabadításáig eltelt két év röpké idő. A hazai protestantizmus ellen intézett totális támadás mégis olyan erővel rendezte át a hagyományokat, az öröklött beidegződéseket, olyan erővel avatkozott bele emberi sorsokba, családok életébe, hogy ezzel véglegessé, visszafordíthatatlanná tette régóta érelődő változások eredményét.

A protestáns gályarabok története máig meghatározó módon befolyásolta egyháztörténetünket.

A 17. század első felében a magyarországi protestáns felekezetek politikai okokból is egymásra voltak utalva, elsősorban egymásra számíthattak. Ez volt a tanulsága a Bocskai-, Bethlen-, Rákóczi-féle szabadságküzdelmeknek. A hazai protestánsok baj esetén mindig Erdély felé tekintettek, politikai terveiket egy Sopron–Eperjes–Gyulafehérvár tengely mentén szövögették, ahogy azt Wittnyédi István tette. Külföldi kapcsolataik is voltak persze mind a diplomáciában, mind a tudományokban, hiszen a 17. század az egyetemjárás nagy hullámhegyét mutatja. A meghatározó tájékozódás azonban a közvetlen szomszéd és sorstárs felé fordult. Ez a körülmény volt a háttere, az alapja a fent felsorolt közös protestáns kiadványok létrejöttének és közös protestáns szervezetek fenntartásának.

A gályarabper két fontos tanulsággal járt. Az egyik: idehaza, a honfitársak, a közös anyanyelvet beszélők körében nincs elegendő segítség. Erdélyre már nem lehet számítani, az abszolutizmussal szemben már az egész nemzet közös fellépése is kevés. A másik: a pozsonyi per utáni emigráció és a gályarabok megmentésére indított propaganda felfigyelt a külföldi testvéregyházak támogatására és erejére. A gályarabper hihetetlen érdeklődést és sajtóvisszhangot váltott ki külföldön, az emigráns Klesch-testvérpár, György és Dániel egyedül több mint 900 röpiratot jelentetett meg több nyelven. Hasonló hatást váltott ki pár évvel később a gályákról megszabadított túlélők európai diadalmenete.

A magyarországi evangélikusok ezután a német (és kisebb részt svéd) testvéreikkel fűzték szorosabbra kapcsolataikat, míg a reformátusok Svájcban, Hollandiában és a brit szigetekeken alakítottak ki intézményes együttműködést. Természetes, hogy eközben a másik oldalon lazult a hagyományos magyar protestáns összetartozás. Ezt az orientációváltást hosszú távon stabilizálta több száz emigráns pap és tanár integrációja a külföldi egyházakba és egyetemekre. Az emigránsok második-harmadik generációja is számon tartotta magyarországi gyökere-

it, ezért ösztöndíjakkal támogatta a peregrinusokat, gyűjtéseket szervezett hazai templomépítésekre, könyvkiadásra.

A reformációban és az ellenreformációban a német birodalom és Európa felekezetekre szakadt. A 30-éves háború még inkább megszilárdította, rögzítette ezeket a vallási, politikai és kulturális táborokat. Magyarországon kis késéssel zajlott le hasonló folyamat, mely a gályarabperben csúcspontot ért el. A konfesszionalizáció, a felekezetszerveződés elve mint modernizációs trend szétszakította az archaikus területi, etnikai, nyelvi egységeket, a régi helyett új identitást kínálva.

4. Haza és haladás

Kínálkoznék még egy negyedik tézis is a 19. századról, nevezetesen hogy ekkor az inga újra visszafelé lendült és a racionalizmusnak, valamint a nemzetiségi és nemzettudatra való ébredésnek, a latin nyelv visszaszorulásának köszönhetően újra az anyanyelvi identitásra helyeződött a hangsúly, ennek ismeretét azonban evidenciának tekintem, ezért előadásomban nem térek rá ki. A felvilágosodás eszméi, mint tudjuk a felekezeti korlátokat és a vallási előítéleteket bontják le, a polgárosodás pedig felértékeli az anyanyelviséget, az egyazon jogokban és kultúrában osztozók közösségét, a nemzetet.

Ízelítő

„Ha nem ismerjük meg a múlt hibáit és botlásait, csak ismételni fogjuk azokat. Bármennyire is furcsa, de ez a fájdalmas, szomorú történet elsősorban nem »róluk«, hanem »rólunk« szól. Pál apostol 1 Kor 10-ben írja, hogy a pusztai vándorlás sok-sok fájdalmas bukásának története a mi tanulságunkra íratott meg, hogy mi, akik talán állunk, el ne essünk. Nem azt mondta Pál, hogy a bűn nem bűn, hogy a bukás nem bukás, hanem azt, hogy tanuljunk belőle – »félelemmel és rettegéssel«. S ha felismerjük, hogy magunk is olyan esendőek vagyunk, mint a pusztai vándorlás népe, akkor az egykor elesettek felé csakis szolidaritással és részvétellel fordulhatunk.”

(Fabiny Tibor: Miért rendeztük ezt a konferenciát? in: Hálóba kerítve 12. o.)

Végtelen történet?

A szlovák–magyar politikai konfliktusok történelmi gyökerei

A történelmi Magyarország északi vármegyéiben a lakosság többsége a honfoglalás óta szláv nyelvet beszélt. Az anyanyelv és a kulturális hovatartozás kérdése azonban hosszú évszázadokon keresztül nem jelentett döntő, identitásképző tényezőt. A nemzeti ébredés, vagy ha úgy tetszik, a modern nacionalizmus korszaka előtt sokkal nagyobb szerepe volt a vallási és a rendi hovatartozásnak illetve a helyi, lokális identitások sokféleségének.

A 19. század első évtizedeiben a történelmi Magyarország szlovák anyanyelvű lakóit még mindig ez a fajta modern nemzet előtti, prenacionális identitás jellemezte; hovatartozás-tudatukban nem az anyanyelvhez és az azonos nyelven beszélő közösség képzetéhez kötődő kultu-

rális identitás jelentette az alapvető, meghatározó tényezőt. A szlovák nyelvű országlakók még nem alkottak ekkor, az 1800-as évek elején önálló, szlovák nemzeti társadalmat: a Turóc vármegyei szlovák nemest sokkal több

A művelődés nyelve számukra inkább a német, a magyar vagy a latin volt.

---

minden kötötte a nógrádi magyar anyanyelvű földesúrhoz, mint saját szlovák jobbágyaihoz; a felföldi kisváros szlovák iparosának életvitele, tárgyi környezete, rövid, közép és hosszú távú stratégiái is jobban hasonlítottak német céhtársához, mint a város fölötti dombon álló ódon kastély uráéhoz; a szlovák és a magyar paraszt sorsa sem anyanyelvük miatt különbözött, hanem leginkább azért, mert előbbi a hegyvidéken nagyobb fáradtsággal s kisebb haszonnal tudta termővé tenni földjét.

A szlovákok által lakott régió nem nemesi elitje, a városi hivatalnokok, ügyvédek, orvosok, tanárok, uradalmi tisztviselők, a falusi tanítók és papok többsége számára szlovák anyanyelvük vulgáris nyelv maradt: a hétköznapi kommunikációban még használták, ám a művelődés nyelve számukra inkább a német, a magyar vagy a latin volt.¹ Sőt, még fél évszázadot kellett várni arra, hogy létrejöjjön egy széles körben elfogadott, hivatalosan is kodifikált irodalmi szlovák nyelv, amely a modern nemzetté válás, a más nemzetektől való lehatárolás legalapvetőbb előfeltétele volt.

Az 1700-as évek legvégétől létezett ugyan egy önálló szlovák irodalmi nyelv, saját grammatikával és szótárral,² de ezt kizárólag egy rendkívül szűk réteg, a szlovák nyelvterületen működő, szlovák anyanyelvű katolikus papság egy része használta csak – használói hosszú évtizedeken ke-

---

1 Johann Csaplovits: *Gemälde von Ungern. I. Pesth, Hartleben, 1829. 220.*

2 Anton Bernolák: *Grammatica slavica*. Pressburg, 1790; Anton Bernolák: *Slowár Slowenski, cesko, latinsko, nemeco, uherski seu lexicon slavicum bohemicum, latino, germanico, ungaricum*. Buda, 1825.

resztül nem tudták széles körben elfogadottá tenni.³ Az evangélikusok körében pedig az úgynevezett bibličina, vagyis a králicei biblia cseh nyelve volt elterjedt, amelyet csak minimális mértékben szlovakizáltak, ez azonban alapvetően nem annyira irodalmi, mint inkább liturgikus nyelv volt.

Katolikus lelkészek és szerzetesek fogalmaztak meg először a szlovák anyanyelvűek közös történelméről szóló elgondolásokat is;⁴ ám elbeszélésükben a középkori Nagymorva Birodalom hanyatlása és a saját koruk közti több száz éves időszak még fehér foltot jelentett. E történetírók célja ugyanis még nem a nemzeti közösségi identitás megerősítése volt, egy koherens, folyamatos, megszakíthatlan elbeszélés létrehozása, sokkal inkább a szlovák anyanyelvűek pozíciójának javítása, védelme Magyarországon belül, a legteljesebb mértékig szem előtt tartva a hungarus patriotizmus kereteit.⁵

Az 1820-as években evangélikus tudósok (elsősorban Pavel Jozef Šafárik és Ján Kollár) lépték át ezeket a kereteket. Ügyes retorikai megoldással („az ezeréves rabság” mítoszával) kitöltötték a középkori morvák és a 19. századi szlovákok története közt tátongó szakadékot. A Šafárikhoz köthető elmélet szerint a magyar honfoglalás és a Nagymorva Birodalom bukása után a kárpát-medencei szláv nép „magyar rabságba” és „ezeréves álomba” esett, amelyből fel kellett ébreszteni. Innen nevezik ezt és a következő generációt „nemzetébresztőnek”.⁶ Elsősorban Ján Kollár irodalmi munkásságának köszönhetően létrejöttek a szlovák nemzeti jelkészlet alapelemei is: ekkor lett (topográfiai értelmezése mellett komoly emocionális jelentéstartalommal bővülve) a Táttra a „legszlávákabb” táj, „benépesült” a szláv történelem, a szláv mennyország és a szláv pokol is.⁷ Ugyanő határozta meg a szlovák nemzeti tulajdonságokat (vallásosság, dolgoosság, ártatlan vidámság, szelídség, az anyanyelv szeretete).⁸ Kollár a szláv kölcsönösség eszméjével létrehozott egy irodalmi köntösbe

„Az ezeréves rabság” mítosza

3 Ján Hučko: K charakteristike vlasteneckej inteligencie v prvej fáze slovenského národného obrodenia so zreteľom na jej sociálne zloženie a pôvod. In K počiatkom slovenského národného obrodenia. Sborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200. ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.

4 Georgius Papánek: Historia gentis Slavae. De Regno regibusque. Pécs, 1780. Georgius Papánek–Georgius Fándly–Georgius Sklenár: Compendiata historia gentis Slavae. Tyrnaviae, 1793. Georgius Sklenár: Vetustissimus magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus. Pozsony, 1778.

5 Tibenský, Ján: Juraj Papánek – Juraj Sklenár. Obrancovia slovenskej národnosti v XVIII. Storočí. Martin, Osveta, 1958. 66.

6 Andrej Findor: Tisícročná poroba? In Mýty naše slovenské. Zost. Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová. Bratislava, AEP, 2005. 71–76. Az „ezer év” itt természetesen nem matematikai egység, hiszen a honfoglalás és a 19. század eleje között csak kilenc évszázad telt el, sokkal inkább egy erős szimbólum, amely a keresztyén millenarizmust és chiliazmust vette mintául. Ezek a középkori gyökerű elképzelések Krisztus ezeréves uralkodásának az eljövételét hangoztatták.

7 Kiss Szemán Róbert: Az emblemikus nemzetrajz: földrajz, néprajz, növény- és állatrajz Ján Kollár művében. In uő: Magyarország panaszától Szlavia panaszáig. Irodalmi tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2007. 62–81.

8 Kiss Szemán Róbert: Ján Kollár, avagy a szláv nemzet jó tulajdonságai? In uő: „... garázda emberek az Etymologusok”. Irodalmi tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 2008. 48–68.

rejtett politikai koncepciót is, ami szerint a szlávok egy törzset alkotnak, amelynek négy nyelvjárása van: az orosz, a lengyel, az illír és a cseh; a kisebb szláv népeknek pedig a hozzájuk legközelebb eső nyelvjárást kell használniuk.⁹ Ám a két legfontosabb tényező, az imaginárius szlovák

A modern szlovák nemzet alapvető struktúráinak, hagyományainak, legfontosabb öndefiníciós tényezőinek a létrejötte pedig egyetlen személyhez, L'udovít Štúrhoz kötődik.

nemzet eszméjére fogékony tömeg és a szlovákokat más közösségektől elhatároló, széles körben elterjedt nemzeti nyelv még nem létezett.

Ám az 1830-as évek végén és az 1840-es években alapvető változások történtek. Létrejött az egységes irodalmi nyelv, megjelent az első szlovák nyelvű politikai újság és létre-

jött egy erős, szlovák nemzeti öntudattal rendelkező értelmiségi réteg. A modern szlovák nemzet alapvető struktúráinak, hagyományainak, legfontosabb öndefiníciós tényezőinek a létrejötte pedig egyetlen személyhez, L'udovít Štúrhoz kötődik.¹⁰ Ő volt az, aki tisztán, egyértelműen és széles tömegek számára is érthető módon meghatározta a szlovák nemzet alapvető ismérveit. Amikor színre lépett, még nem létezett elfogadott szlovák irodalmi nyelv, még senki nem mondta ki, hogy a szlovák önálló (Magyarország más nyelvű lakóitól és más szláv népektől is különböző) nemzeti közösség. Amikor meghalt, a szlovák anyanyelvű értelmiségiek elsöprő többsége használta az általa kijelölt irodalmi nyelvet, létrejött az önálló szlovák társadalmi nyilvánosság, amelynek tagjait saját történelemmé formálható közösségi élmények sora kapcsolta össze.

Az általa szerkesztett *Slovenskije národňje novini* megteremtette a szlovák anyanyelvű elit önálló, szlovák nyelvű magyarországi reprezentációjának a lehetőségét.¹¹ A szlovák nemzeti érdekeket így már nem külföldi folyóiratokban, röpiratokban németül kellett megjeleníteni vagy a magyar lapok hasábjain, a magyar folyóiratok szerkesztői által meghatározott formában és a magyar nyelvi keretek között megvédeni, hanem saját orgánumban. Ez pedig megteremtette a magyar és a szlovák nyelvű társadalmi nyilvánosság szétválásának a lehetőségét: a magyar sajtótermékek fogyasztóinak elsöprő többsége egyáltalán nem olvasta a *Slovenskije národňje novini*t (kivéve a sajtószemlék tendenciózus íróit), és immár a szlovák anyanyelvű és tudatú olvasók is megtehették, hogy a *Pesti Hírlapot*, a *Budapesti Hiradót* vagy a pozsonyi *Hírnököt* mellözve kizárólag Štúr lapjából tájékozódjanak. Még a nyilvánosság terei is elkülönültek: kifejezetten a szlovák mozgalommal szimpatizáló kávéházakban olvasták és vitaták meg a lap cikkeit a hasonlóan gondolkodók,¹² és egyes, felső-magyarországi szlovák anya-

9 Ján Kollár: Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation. Buda, 1837.

10 Róla legújabbán lásd: Demmel József: A szlovák nemzet születése. L'udovít Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon. Pozsony, Kalligram, 2011.

11 Fraňo Ruttkay: L'udovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej žurnalistiky. Martin, Matica slovenská, 1982. Mária Vyvíjalová: Slovenskije národňje novini. Boje o ich povolenie. Štúdiá a dokumenty. Martin, Osveta, 1972.

12 Lásd például Štefan Marko Daxner August Horislav Škultétynek, 1846. március 14-én. Š. M. Daxner korespondencia. Ed. Miroslav Huska. In Literárny archív 10/73. Martin, Matica slovenská, 1974, 140; Ján Miloslav Gerometta František Strakovičnak 1846. március 5. Listy Jána Miloslava Geromettu Františkovi Strakovičovi.

nyelvű városi vagy megyei elitek sokszor kizárólag e lap hasábjain vitték nyilvánosság elé belső vitáikat.

Az újság engedélyezése során Štúr meghozott még egy fontos döntést 1843-ban: a lapot ugyanis nem az evangélikus szlovákok által használt, fent említett bibličtinán jelentette meg, hanem szlovákul, a Túróc megyében beszélt középszlovák nyelvjárásban. Ezzel ugyan kivívta cseh barátainak rosszállását, sőt, a Kollár-féle szláv kölcsönösség eszméjétől is elszakadt, mégis ez volt Štúr legfontosabb, legmaradandóbb döntése, hiszen létrejött az önálló szlovák nemzet legfontosabb alapeleme, az önálló, csak az adott nemzeti közösségbe tartozók által beszélt, egységes nyelv.¹³

1848-ban a szlovák nemzeti mozgalom és a magyar nemzeti politika útjai véglegesen szétváltak. A szlovák mozgalom tagjai Bécsben szabadcsapatot szerveztek, és egy héttel az után, hogy Jellasics serege megindult Magyarország ellen, Štúr, Hurban és Hodža is megjelentek néhány százfőnyi fegyverrel a morva–magyar határon. Az 1848–1849 folyamán megindított, összesen három szlovák támadás azonban nem ért el komolyabb sikereket, sőt,

császári csapatokat kellett melléjük rendelni. A szlovák politikusok ezekben a hónapokban fogalmazták meg először nyíltan a különválás és az önálló Szlovákia megalapításának az igényét.¹⁴ Ám a Štúrék által megfogalmazott szlovák nemzeti igényeket a szabadságharc leverése után az osztrák kormány sem teljesítette, sőt, az apparátusba visszaszivárgó magyar konzervatív arisztokrácia elérte, hogy vizsgálat induljon a szlovák vezetők ellen. Štúr csalódottságában új politikai koncepciót fogalmazott meg, amely szerint a szlovák nemzet jövője másképp nem, csak az Orosz Birodalom keretei között képzelhető el.¹⁵

1861 azután újabb reményeket, az együttműködés újabb esélyeit hozta el. Még az 1848-as szlovák fegyveres megmozdulások katonai vezetője, Jozef Miloslav Hurban is azt írta egy versében:

Szlovákot és magyart ki választhatja szét?

Na vydanie pripravil: Augustín Maťovčík. In Biografické štúdie 15. Zost. Augustín Maťovčík. Martin, Matica slovenská, 1988, 141–153.

- 13 Eugen Jóna: Vznik Štúrovej gramatiky. In L'udovít Štúr: Náuka reči slovenskej 2. Komentáre, bibliográfia. Ed. Eugen Jóna, L'ubomír Ďurovič, Slavomír Ondrejovič. Bratislava, VEDA, 2006. Hodža, Milan: československý rozkol. In Milan Hodža–Jozef Škultéty: Polemika o československom rozkole. Ed. Natália Rolková. Bratislava, Politologický odbor Matice slovenskej, 2008.
- 14 Rapant, Daniel: Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. I. Slovenská jar 1848. I/2. Turčiansky Svätý Martin, 1937. Steier Lajos: Előszó Beniczky Lajos visszaemlékezéseihez és jelentéseihez. In Beniczky Lajos Bányavidéki kormánybiztos és honvédeztudós visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Életrajzát eredeti levéltári okmányok alapján írta, a visszaemlékezéseket és jelentéseket sajtó alá rendezte Steier Lajos. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1924. Steier 1937a – Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. 1–2. kötet Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1937. Viktor, Gabriel: 1848–1849 legendája a szlovák történetírásban. Pozsony, Kalligram, 1999.
- 15 Štúr, L'udovít: Das Slawenthum und die Welt der Zukunfft. Slovanstvo a svět budoucnosti. Ed. Josef Jirásek, Bratislava, 1931.

Ki választhatja szét,
Mit összefont az ég,
Szlovákot és magyart
Ki választhatja szét?

Jóban egyek vagyunk,
Közös minden bajunk,
Hazánk s királyunk egy
Egybehangzik jajunk.¹⁶

Ám a szlovák–magyar megbékélésnek még ekkor sem jött el az ideje. A szlovákok ugyan megfogalmazták újabb politikai céljaikat, de ezek a dualizmus alatt nem válhattak valóra. 1874 után a magyar nemzetiségi politika felszámolt minden, még létező szlovák kulturális szervezetet: bezáratták a három szlovák tannyelvű gimnáziumot,¹⁷ és betiltották a Matica slovenská nevű kulturális egyesület működését.¹⁸ Szlovák újságírókat ítéltek több éves börtönbüntetésre egy-egy, a magyar nemzetiségi politikát bíráló cikk miatt.¹⁹ A szlovák nemzeti törekvéseket a pánszlávizmus vádjával illették. A korabeli magyar közhangulatot jól illusztrálja Jászi Oszkár egy könyvében: *„Egy szlovák megye előkelő magyar társaságában hallottam egyszer ezt a megjegyzést: »Tűrhetetlen, hogy milyen pimaszul kezdenek viselkedni ezek a pánszlávok. Ma például az első osztályon egy fülkében kellett utaznom öt pánszlávval, akik még csak nem is titkolták, hogy kicsodák«. Mikor a rettentő élmény körülményeiről érdeklődtem – írja Jászi – megtudtam, hogy az illetők szlovákul beszéltek egymás közt, és ebből a magyar megfigyelő azt a következtetést vonta le, hogy pánszlávok voltak, hiszen úriember nem beszél szlovákul”*²⁰

Bibó István kiváló tanulmányában, *A kelet-európai kisállamok nyomorúságában* írja, finom, értő iróniával a térség kisebbségei és többségei (tehát a szomszédos nemzetek) közötti vitáról: *„A létért való, egzisztenciális félelem lelkiállapota kiszelektálja a vita résztvevői közül a józan értelem képviselőit, s bekövetkezik az a helyzet, hogy az az agitáció, mely arra irányul, hogy a kisebbségi nyelvű gyermekek többségi nyelvű népdalokat tanuljanak, rafinált és erőszakos nyelvterjesztésként jelenik meg, s az az ellenkező agitáció, hogy ne tanuljanak, hanem annál inkább énekeljék a ma-*

16 Jozef Miloslav Hurban: Piesne na teraz. Wien, 1861. Fried István fordítása.

17 Ruttkay László: A felvidéki szlovák középiskolák megszüntetése 1874-ben. Pécs, 1939.

18 Demmel József: Tisza Kálmán és a szlovákok, avagy egy szóváltás anatómiája. In uő: „... egész Szlovákia elfért egy tutajon...”. Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről. Pozsony, Kalligram, 2009. 132–146; Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony, Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 1999. 68–73.

19 Milan Podrimavský: V politike porevolučného obdobia. In Natália Rolková (zost.): Jozef Miloslav Hurban – prvý predseda Slovenskej národnej rady (Príspevky k 190. výročiu narodenia). Bratislava, Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky, 2007. 111–117.

20 Jászi Oszkár: A Habsburg monarchia felbomlása. Budapest, Gondolat, 1982. 434.

gukét, veszedelmes államellenes agitációnak számít. A kisebbségi sérelmek frazeológiája kifogyhatatlan az elnyomás technikájának ecsetelésében, a többségi népek »séreلمي« frazeológiája pedig kifogyhatatlan a derék és jámbor népet erőszakkal felizgató, idegen egyetemeken és agitátorképző kurzusokon nevelkedett agitátorok gonosz aknamunkájának lefestésében. A groteszk csak az, hogy az egész frazeológia és az összes vele kapcsolatos álokoskodás és illúziók pontosan megfordulnak, ha területi státuszváltozás folytán a többségből kisebbség lesz és viszont.»²¹

Bibó e szavai egészen pontosan leírják a szlovák–magyar viszony 20. századi történetét, hiszen amikor 1918 után létrejött Csehszlovákia, és a szlovák kisebbségből többség, a magyar többségből kisebbség lett, valóban pontosan az ellenkezőjére fordult az egész viszonyrendszer. A 20. századi magyar kisebbség által elszenvedett sérelmeket itt részletesebben nem elemzem, hiszen jórészt ismertek, csupán tételesen felsorolom, ilyen volt az 1920 utáni földreform, az 1945 utáni kitelepítés, a Beneš dekrétumok és a reszlovakizáció.²²

***

Látható tehát, hogy a 19–20. századi szlovák–magyar közös múlt sorozatos konfliktusokkal terhelt: ami az egyik fél számára nyereség volt, az a másiknak egyértelmű veszteség. A kétezres évek közepe óta pedig gyakorlatilag nem telt el úgy esztendő, hogy ne lett volna legalább egy vagy két komolyabb, a magyar és a szlovák nyilvánosságot heteken keresztül lekötő politikai csörte e közös múlt valamely vitatott pontja kapcsán. A Beneš-dekrétumok, az 1907-es csernovai csendőrsortúz, az 1968-as bevonulás (amelyre hivatkozva Sólyom Lászlót tanácsolták el a komáromi hídon), és Trianon után most nemrég Esterházy János sarkallta történelemértelmezésre a politikusokat, mindkét oldalon.

E viták közös pontja, hogy végül egyik esetben sem sikerült megegyezni: egyik fél sem győzte meg a másikat az igazáról, senki nem visszakozott vagy vonult vissza; a szócsata, amilyen hirtelen kezdődött, olyan gyorsan ült el. Maga a jelenség azonban kifejezetten érdekes: szinte már unalomig ismételt közhely, hogy a szlovák–magyar gazdasági kapcsolatok jók, s hogy a két ország érdekei nemzetközi szinten a legtöbb tekintetben azonosak, a kétoldalú politikai kapcsolatokat mégis ilyen, komolyabb tét nélküli, pusztán szimbolikus (már kirobbanásukkor is jól láthatóan megoldhatatlan, vagyis eleve eredménytelen) viták határozzák meg.

Ezen történeti gyökerű, mégis alapvetően politikai jellegű konfliktusok kapcsán eddig mindig rámutattak az elemzők, hogy a viták során elhangzó mondatok (mindkét fél esetében) nem any-

---

A 19–20. századi szlovák–magyar közös múlt sorozatos konfliktusokkal terhelt: ami az egyik fél számára nyereség volt, az a másiknak egyértelmű veszteség.

---

21 Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága.

22 Vadkerty Katalin: A belső telepítések és a lakosságcsere. Pozsony, 1999. Vadkerty Katalin: Deportálások. Pozsony, 1996. Vadkerty Katalin: Reszlovakizáció. Pozsony, 1993.

nyira a vitapartnernek, mint inkább az adott politikus saját bázisának szóltak: az ilyen konfliktusoknak mindig erős mozgósító és szavazatszerző, a saját tábort mobilizáló funkciója van. Nem mellesleg pedig nagyon hatékonyan lehet a nyilvánosságot tematizálni általuk (tehát az esetleges negatív gazdasági mutatókról vagy belpolitikai botrányokról terelhető el a figyelem). A szlovák–magyar közös múlt konfliktusai kapcsán kialakult politikai vitákat tehát elsősorban nem történelemértelmezési kísérletekként, hanem rendkívül hatékony és bármikor bevethető kommunikációs eszközként értékelhetjük, ahol tehát nem (vagy nem csak) az az érdekes, hogy az egyes szereplők mit gondolnak például éppen Esterházy Jánosról, hanem hogy mi volt a céljuk a téma diskurzusba emelésével.

***

Nem kell ugyanakkor bonyolultabb logika hozzá, hogy megértsük, ezen állapot legnagyobb kárvallottja a szlovákiai magyar közösség, akiket a konfliktusra hivatkozva a szlovák politika nyelvtörvényekkel és állampolgársági törvényekkel zaklat, míg a magyar politika a szlovákokkal való élest és egyértelmű szembefordulást vár el tőlük.

De mit lehet tenni azért, hogy normalizáljuk a szlovák–magyar közös múltról szóló politikai diskurzust? A válasz meglehetősen naiv lesz, talán túlzottan is jóhiszemű, de úgy látom, nincs más út: a feszültség csak akkor oldható, ha megismerjük a másikat, ha megértjük a gondolkodásmódját. Hiszen annak, hogy a közös múlt olyan könnyen válhat politikai konfliktus forrásává, az az alapvető oka, hogy e múlt vitatott szakaszainak nem létezik még egy minimális közös értelmezése sem. A szlovákul és magyarul is egyaránt érvényes közös narratívát természetesen nem a politikusoknak, hanem a két

nemzet történészeinek kell megalkotniuk. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha megpróbáljuk megérteni, hogy mit és miért tart sérelemnek a másik fél, mit jelent számára az adott esemény. Hiszen egy olyan vita, amely során nem

Nincs más út: *a feszültség csak akkor oldható, ha megismerjük a másikat, ha megértjük a gondolkodásmódját.*

---

akarjuk megérteni a másik felet, ahol nem a konszenzus, hanem a másik legyőzése és visszavonulásra készítése a cél, nem más, mint a süketek párbeszéde.

Persze nem kell feltalálni a spanyolviaszt: nem egy szakmai műhely foglalkozik a közös történelem empatikus értelmezési lehetőségeinek a kérdésével (a teljesség igénye nélkül ilyen a Magyar–szlovák történelem-vegyesbizottság, az esztergomi Szent Adalbert Kutatócsoport, de kiemelkedően fontos szerepük van a kisebbségi tudományos intézményeknek, tehát a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézetének és a szlovákiai Fórum Kisebbségkutató Intézetnek is). De a szakmai együttműködésnek, a párbeszédnek, a közös vitafórumoknak még szélesebb bázist kellene létrehozni, szisztematikusan átbeszélni konferenciasorozatok keretében valamennyi konfliktusos témát, közös könyvsorozatokat, folyóiratokat, forráskiadványokat megjelentetni. E nélkül ugyanis a történészszakma minden bizonnyal még hosszú évtizedeken keresztül kénytelen osztozni az aktuálpolitikai érdekeiket szem előtt tartó politikusokkal a történelem értelmezésének a terepén.

Reményik Sándor – a lélek költője

*„A holtom után ne keressetek,
Leszek sehol – és mindenütt leszek”*

Ezekkel a sorokkal fejezte be Reményik Sándor „végrendeletét” az 1918-ban megjelent első kötetében.¹ Mintha előre tudta volna, hogy 1941. október 24-én bekövetkezett halála és a 26-án történt temetése után néhány év múlva a romániai és a magyarországi irodalompolitika az emléket is ki akarja törölni tisztelői szívéből. 1950-ben az Utunk c. folyóiratban megjelent cikk² „adta meg annak a folyamatnak az alaphangját, amely Reményik Sándor költészetének átértékelését tűzte ki célul. Ennek hatására a Reményik-köteteket betiltották, akár házkutatást is elrendelhettek a könyvek után, verseit sehol, semmilyen körülmények között nem volt szabad sem írásban, sem szóban említeni, [...] csak szűk, bizalmas, baráti körben.”³ Ez volt a helyzet Romániában. A határokon innen pedig nem a tiltás, hanem a tökéletes elhallgatás volt a módszer. Évtizedeken keresztül a gimnáziumi tankönyvek egy szóval sem említették a határon túli magyar irodalmat, igaz, a trianoni döntést és 1956-ot sem. Az 1972-ben kiadott kb.

Nemzedékek nőttek fel hazánkban is, hogy a közoktatásban egyszer sem hallottak Reményikről.

3500 oldalas (!) *Hét Évszázad Magyar Versei* című három kötetes kiadványban Reményik Sándor mindössze egyetlen verssel szerepel. Ennél még megdöbbentőbb, hogy Hegedűs Géza két könyvében kettőszáz magyar íróról-költőről készült irodalmi portréi között is hiába keressük költőnk nevét⁴. Nemzedékek nőttek fel hazánkban is, hogy a közoktatásban egyszer sem hallottak Reményikről. Ki tudja, az ő esetükben behozható-e egyáltalán ez a mulasztás?!

Ugyanakkor örömmel emlékezünk arra, hogy a tiltás és elhallgatás évtizedeiben protestáns és katolikus szószékeken az igehirdetések illusztrációjaként, s többféle egyházi rendezvény során számtalan esetben hangzottak el Reményik-versek vagy idézetek. Ez a gyakorlat rímelt Járosi Andor emlékére, aki magáról a költőről írta: „Reményik évek óta templomokban olvasott fel legszívesebben... Mondanivalója nem az előadótermek pódiumain hatott a legmegrázóbban, hanem a templomokban s ott is nem a szószéken. Nem prédikátor volt, prófétánál is több: pap, aki a maga puszta templomi jelenlétével... a maga áldozó életét mutatta be, vele összeforrott gyülekezetével, az élő Isten áldozati oltárán...”⁵

1 Végrendelet. Öv I. 31.

2 Nagy István: R. S. a magyar polgárság nacionalista költője. Utunk. Kolozsvár, 1950. február

3 Hantz, i.m. 225.

4 Hegedűs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka – Irodalmi portrék száz magyar íróról. Móra, Bp. 1976. és Arcképvázlatok – Száz magyar író. Móra, Bp. 1980.

5 Járosi, i.m. 562.

Lassan tört meg a jég, először antológiákba kerültek be Reményik-versek, majd itthon a *Jelt ad az Isten* c. kötetben jelentek meg istenes versei, a határon túl pedig *Az építész fia* c. válogatás jelent meg.⁶ Azóta pedig egymást érik az eddig kiadatlan verseket (is) tartalmazó kötetek, majd a minden eddiginél teljesebb összes versek kiadása, emléktáblák és szobrok avatása. Kulturális központok, iskolák, alapítványok vették fel a költő nevét határon innen és túl, s tudományos konferenciákkal is megünnepelte az irodalomtudomány a költő születésének századik, majd a kolozsvári egyházakkal együtt a száztizedik évfordulóját. Reményik népszerűsége nemcsak folyamatos és töretlen, de növekszik, s aki évtizedeken át „sehol” sem volt, immár mindenütt ott van. S „valóban mindenütt ott lesz és örökké, ahol él, küzd és szenved a magyar.”⁷

A kritikai munka feltételei

Költői indulásával szinte egyszerre jelentkezett kritikai munkássága. Ennek alapvető kritériumait egy későbbi írásában fiatal kollégái számára így összegezte: „a kritikához nemcsak boncoló, merész agy, hanem meleg, mély, együtt érző

„Valóban mindenütt ott lesz és örökké,
ahol él, küzd és szenved a magyar.”

szív is kell, mindenekelőtt beleérzés, beleélés az író, a költő szívébe, alkotásainak rejtelmeibe, mindenekelőtt egy kis tisztelet kell, egy kis kalaplevétel – nem a tekintély külsősége, ha-

nem a művészet mély vízű forrásai előtt – s akkor a hibák meglátása és megmondása is más világosságot kap, mert a szív megvilágításába kerül.”⁸

Még szigorúbb Reményik, amikor nem az irodalmi kritika, de magának a költészetnek, sőt minden igazi művészetnek lényegét keresi. Vallja, hogy az igazi művészetben az esztétikum és az etikum elválaszthatatlanok egymástól. „E kettő: az erkölcsi és az esztétikai értékelés szorosan egymás mellett állanak, rokonságuk közös gyökere az, hogy mindkettő a szellem önértéke. *Nemességük foka ugyanaz.* Közöttük nem lehet szó alá- és fölérendeltségről, csupán *mellérendeltségről.*”⁹ Az etikum és az esztétikum összefüggéséből fakad a „poézis pedagógiája”, a költészet emberformáló, nevelő szerepe. Megfogalmazása ezzel zárul: „... én a költészet problémáját nem az egyoldalú művészség, a ma is annyira divatos esztéticizmus kizárólagos szempontjából vizsgálom, hanem a költészetet olyan növénynek tekintem, melynek magja a mindenki lelkében élő hangulat, virágja a művészi forma, legdrágább gyümölcse pedig egy magasabb rendű élet.”¹⁰ Ez a közösségi elvű költészet-eszmény vezette Reményiket mind költői, mind kritikai munkásságában.

6 Szemlér Ferenc 34 versét iktatta be *Az Erdélyi Helikon költői* c. antológiába (1973), 1977-ben rövid értékelő fejezet szerepel a romániai magyar irodalomtörténet XII. osztályos tankönyvében. Cs. Gyimesi Éva (szerk. 1980) *Múlt a jövő mezsgyéjén* antológia. *Jelt ad az Isten*: szerk. Imre Mária, Evangélikus Sajtóosztály, Bp. 1981. – *Reményik Sándor, az építész fia*: válogatta Kántor Lajos, Kritérium, 1983.

7 Bánffy Miklósnak R.S. koporsójánál elmondott búcsúszavaiból. Páztortúz, 1941. nov. 15. 538. old.

8 Reményik Sándor: Fiatal kritikusok szívéhez. Páztortúz, 1939/12. In: Kézszorítás 522. old.

9 *Etikai és esztétikai érték.* Erdélyi szemle, 1919/19. 211–212. Kiemelések az eredetiben. Idézi Dávid Gyula: *Értékek és mértékek* In: Kézszorítás. 8. old.

10 Reményik Sándor: Gondolatok a költészetéről. Arad, 1926. 62. old. Idézi: Dávid Gyula, i.m. 20. old.

A költő kultúrprotestáns gyökerei

A hetven éve eltemetett költő istenes verseinek vizsgálatához vallásos meggyőződésének változásait is nyomon kell kísérnünk. Erről – tehát „vallásos tudatfejlődésének és változásának mozzanatairól” – nemcsak munkásságának kutatói vallanak, de ő maga is bizonyosságot tett verseiben, leveleiben és publicisztikai munkásságában.

A Reményik család erős kötődéssel kapcsolódott a kolozsvári evangélikus egyházhoz, az édesapa – Reményik Károly neves építész – a gyülekezet felügyelője volt. A költő a család vallásosságáról így írt: „a múlt század racionalizmusának örökségét hoztam magammal, szüleim ennek a racionalizmusnak egy nemes hajtását, bizonyos gyakorlati etikai idealizmust igyekeztek belém oltani”¹¹, ám

„sosem hallottam oly szavát Apámnak,
Hogy volna foganatja imádságnak.
Anyám is vette legfőbb példaképnek
Jézust. Szavát erkölcsi nevelésnek.
De hogy Ő Isten egyszülött fia?
Vagy esztelenség vagy komédia.
Ezt hallottam, de soha, semmi mást...”¹²

Szinte csoda, hogy az ilyen formális vallásosságban nevelkedett költő verseiben mégis megszólítja az Istent, azt, akihez – akkor még – nincs sok köze:

„Uram, én békén hagylok imámmal,
De Te se kívánj a szívemtől semmit...”

ám amikor a természetben – egy fűszál selymén, a csillagok betűiben – észreveszi az Istent, azal búcsúzik az éppen csak megszólított Úrtól: „Uram, lesz még találkozásom Véled.”¹³ Találkozik azonban az árvák fájdalomával, a világ mások által észre sem vett sok kínjával, össze akarja gyűjteni „a szerteszálló sok-sok kósza jajszót ezer hangon bűgő *egy* fájdalomba”, s a mögötte álló százaknak, ezreknek, némáknak ő akar a nyelve lenni, helyettük akar beszélni, azaz imádkozni.¹⁴ Imádsága azonban harcias, „perelni” akar „az Istennel vég nélkül, hogy így alkotta meg ezt a világot.”¹⁵ A pereskedés egyik oka: „Ország nincs már, a haza elveszett.”¹⁶ Közben arról sem feledkezik meg a költő, hogy megfogalmazza költői hivatását:

„Igaz, én *válogattam*.
Költészetembe nem vittem bele
Más érzést, csupán azt, amelynek volt
Istentől kapott nemeslevele.”¹⁷

11 idézi Sáfrán Gyöngyi, Reményik Sándor sorsvállaló magánya. Délvidéki Szemle, 1942.

12 Elkéstemek. Öv. II. 317. old.

13 Isten. Öv. I. 12. old.

14 Imádság. Öv. I. 28–29. old.

15 Én most. Öv. I. 35. old.

16 Új szövetség. Öv. I. 109. old.

17 Igaz. Öv. I. 206–207. old.

Verseivel örömet akar szerezni, versei „engesztelő, áldozati láng, szent füst, mindent pótló ezerjófű-növény”, az a dolguk, hogy vigasztaljanak,¹⁸ szolgálatukon keresztül maga a költő

„egy nép szájában betevő falat.
... mindennapi kenyér,
Lelki kenyér az éhező szíveknek,
Asztaláldás mindenki asztalán.”¹⁹

Éppen erre vár valahol „egy lélek ínsége, egy lélek éhsége, egy szív szomjúsága”²⁰ Ő pedig – „a hídépítő Isten” dicsőségére szédítő mélységek fölé feszített, messze partokat összekötő viadukt, melyen „lelkek serege” halad át „egymást keresve.”²¹ Másutt önmagát „közönséges, árva” bokornak nevezi, s

„rendületlen hittel várja,
Hogy egyszer égi tüzet fog az ága,
S akkor, mint írva vagyon: a hegyen,
A lángjában az Isten megjelen.”²²

Még nem ismeri, még nem érti az Istent, de már várja, nemcsak a megszólaláshoz szükséges ihletet, az égi tüzet, de Őt magát is.

Az istenkereső Reményik

A szülői házból tehát nem hitet, csupán vallást örökölt a költő. Otthoni és iskolai neveltetése körülbelül azt jelentette, hogy dogmáik a katolikusoknak vannak, a protestánsok pedig „szabadon gondolkodnak”. Ravasz László igehirdetési

„Uram, lesz még találkozásom Véled.”

ébresztették fel Reményikben először annak a világnak a sejtését, hogy „a protestantizmusnak az örökös oppozíción, kuruckodáson, egyháztörténe-

ti és nemzeti szabadelvűségen kívül és túl *hittartalma* is van, etikai öröksége mellett határozott és mélységes vallásos világa... Ravasz akkor pionír volt, hídverő. Szakadatlanul verte a szivárványhidat a racionalizmus nemzedéke és az Ige új protestantizmusa között.”²³ A költő akkor kezdi felnyitni a Bibliát, amikor Ravasz első igehirdetéseit hallotta, őt „Isten egyik legelhivatottabb szolgájának” nevezi, „aki minél nagyobbra nő, annál szerényebb lesz, minél magasabbra ragadtatik a Lélektől, annál mélyebbre hajtja fejét.”²⁴ Hatására lesz Reményik bevallottan Istent kereső lélek, ám „keresése fölé csak ezt a textust írhatta: Hiszek, Uram, *légy segítségül az én hitlenségemnek.*”²⁵

18 Az örömszerzés programja. Öv. I. 184–185. old.

19 Mindennapi kenyér. Öv. I. 192. old.

20 Írjad, poéta! Öv. I. 222. old.

21 Viadukt. Öv. I. 265. old.

22 Csipkebokor. Öv. I. 188. old.

23 Reményik: Ravasz László 2. Alfa és Ómega. In: Kézszerítés. 296. old.

24 Uo. 293. old.

25 Uo. 295. old.

A református Ravasz László mellett a „másik név”, a „másik Lélek”, aki őt „ihlette, irányította, aki soha többé el nem hagyta” Prohászka Ottokár volt. „Holtig tartó szabad rabja” lett „a generációkat ihlető génuszak.”²⁶ Prohászka hatását így köszönte meg levelében: „[...] Nem vagyok távolról sem sziklaszilárd, pozitív hitű lélek, azonban vívódásokon és vergődéseken keresztül lelkem és költészetem valahogy mégis mindig az abszolútba, az Istenségbe igyekezett öntudatlanul, sőt néha akaratom ellenére is kapcsolódni[...] csak a legmélyesegesebb hállával tudok azokra gondolni, akik ezt az alap-tendenciát lelkemben fejlesztették és előrevit-ték: Ravasz László református püspök úr mellett Nagyméltóságod[...] gyakorolt rám legnagyobb hatást[...]”²⁷ Kettejük hatását így foglalta össze a költő: „éreztem a költészetet és a vallást összeolvadni egy titokzatos ponton.”²⁸ Ismerni kezdi „Isten teljes megvalósult világtervét” s „érthetővé vált számára az érthetetlen.”²⁹

„Költészetem valahogy mégis mindig az abszolútba, az Istenségbe igyekezett öntudatlanul.”

Szeretne példát venni Tőle, „ki nevét írja minden fára, kőre, de arcát nem látta még senki sem.”³⁰ Kéri és várja akaratának teljesülését, azzal nem kíván ellenkezni, Isten kezét nem akarja feltartani. Hiszen „ki sorsával vív, alája kerül, és győz, ki néki megadja magát.”³¹ Ezért látogatja alkonyatkor az üres templomot, ahol Istenével egyedül lehet, s bár a templom üres, ott szavak nélkül is megértik egymást, a költőt pedig a „nagy Akarat fürkészése” során végtelen áhítat fogja el.³² Megsejt valamit az Isten titkából, a kereszt titkából. Vallja, hogy először meg kell látnunk „Urunkat a Golgotán szelíd-szenvedőn”, akkor reménykedhetünk abban, hogy megláthatjuk majd diadalmasan és megdicsőülten is. Húsvétot köszönt a keresztről szóló versével:

„In hoc signo: e jelben győzni fogsz;
In hoc signo: a *kereszt* ez a jel;
In hoc signo: a kereszt, mely lesújt,
és a kereszt, mely *mindig* főlel.”³³

A keresztet ismerő költő számára Isten már nem elvont dogmatikai tétel, hanem személyes Úr, akit Uramnak, Istenemnek nevez. Ha „minden kisiklik a keze közül”, „egy Kéz”, az ő keze lát-hatatlanul fogja a kezét.³⁴ S amikor társtalan, amikor „mindég és mindenütt vendég”, amikor

26 Reményik: Kívülről. In: Kézszerítés. 492. old.

27 Kolozsvár, 1925. okt. 11. In: Barlay im. 34. old.

28 Reményik: Ravasz László 1. A Lélek embere. In: Kézszerítés. 287. old.

29 Reményik: Ravasz László 2. Alfa és Ómega. In: Kézszerítés. 298. old.

30 Szeretnék példát venni... Öv. II. 186–187. old.

31 A te akaratod... Öv. II. 187. old.

32 Üres templomban. Öv. II. 193. old.

33 In hoc signo. Öv. II. 212–213. old.

34 A megátkozott kéz. Öv. II. 256. old.

Isten és ember súlyos adósának, fizetésektelen koldusnak tudja magát, a nagyváradi premontrei rendház testvéri légkörében szakad ki szívéből az első igazi bűnvallás:

„Ó, Istenem, szabadíts meg engem magamtól.

Tövig, gyökérig hamisság vagyok...

Add vissza lelkem, szabadságom,

Add nekem ajándékba magamat...”³⁵

A Krisztusban hívő költő

A költő életében is megtörténik a csoda: hasztalan sírások, átkozódások, imádkozások után *magától* megnyílik az ég, magától szűnik a vihar, magától remény ébred és „álomfáinak minden aranyágán” magától friss gyümölcs terem. „Ez a *magától*: ez a *Kegyelem*” – foglalja össze

„Add nekem ajándékba magamat...”

az istenkereső Reményik azt a tényt, hogy végül is nem ő találta meg az Istent, hanem az Isten találta meg őt.³⁶ A *Kegyelem* c. vers valószínűleg a költő legismertebb és legtöbbször idézett verse, evan-

gélikus méltatója szerint „minden dogmatikai definíció helyett százsorta jobban foglalja össze egyházunk tanításának lényegét: a kegyelemből, hit által való megigazulás hitvallási elvet.”³⁷ Prohászka püspök szerint ez a költő „legkatolikusabb verse,” s ezt ő „a legnagyobb alkotások egyikének nevezte.”³⁸ A két állítás egyszerre igaz, ebben az esetben azonban a katolikus nem a római katolikus egyházat, hanem az egyetemes keresztyén anyaszentegyházat jelenti.

Ravatalánál a kolozsvári templomban így méltatta őt Túróczy Zoltán püspök: Reményik Sándor „a lélek költője volt. Szinte egyoldalúan ez volt. Hitét nem úgy örökölte papi s egyházi ősöktől, hanem úgy harcolta ki személyes tusakodásokban. Hite őszinte hit volt, tusakodásaiban, kételyeiben és diadalmaiban egyaránt. Sokszor hitetlenül hitt, sokszor hívén hitetlenkedett [...] Az, amit a kegyelemről írt költeményében megírt, az a színtiszta evangélium véres veríték között kiharcolt boldog hitvallása.”³⁹

A magától, kegyelemből cselekvő Istennek azonban eszköze, csendes segítőtársa volt Reményik életében „kicsi papja,” Járosi Andor tudós kolozsvári lelkész, aki „ostorozó és égbe ragadó óriási prédikátorok után” baráti hangú igehirdetéseivel juttatta el a költőt az „én bűnös vagyok” megvallására. Papjára figyelve értette meg a költő, hogy „az Evangélium több mint a leggyönyörűbb költemény”, ő készítette, hogy „a szent vacsora után” türelmesebb legyen, jobban vigyázzon tettére, szavára... Így történhetett meg, hogy benne „lassan életté remegnek a szók: *Kegyelem* és *békesség* nektek.”⁴⁰ A kimondott őszinte bűnvallásra életté, belső meggyőződéssé lesz Isten válasza, az elnyert kegyelem és a békesség.

35 Tudom, vendég vagyok. Öv. II. 270–271. old. és: Ó, Istenem... Öv. II. 271.

36 *Kegyelem*. Öv. I. 349. old.

37 Pátkai, i.m. 147. old.

38 Barlay, i.m. 47. old.

39 Thuróczi (!), i.m. 586. old.

40 Az én lelkipásztorom. Öv. I. 349. old.

Reményik hitre jutása után életében és művészetében minden egyetlen centrum, az Isten körül csoportosodik. Mai méltatója ezt így foglalja össze: „Reményik Istenben hitt, és a magyar nemzet egységét és a nemzeti megmaradás kérdéseit is az ’amint a mennyben, úgy a földön’ isteni összhang eszményének szintjére emelte.”⁴¹ Ő pedig 1939 decemberében megjelent karácsonyi és jubileumi üzenetében így foglalta össze a szépirodalom örökölt feladatait, „saroktételeit,” más szóval azokat a kötelességeket, melyekből nem engedhetnek: „Hoztuk a hagyomány erejét. És hoztuk az eredetiség tiszteletét, ha az valóban érték. Hoztuk az Igét, mint biblikus és magyar egységet, mely kincsébánya, s tudjuk, hogy minél mélyebbre hatolunk belé, annál inkább megtaláljuk önmagunkat és népünket és az Istent mindkettő fölött. Hoztuk azt a lassan mindent átható meggyőződésünket, hogy a mi erdélyi magyarságunk nem politikum, hanem áhítat, istentiszteletünk kiegészítő része. [...] Azért állunk politika, minden politika felett.”⁴²

A mi erdélyi magyarságunk *nem politikum, hanem áhítat.*

A *Jelt ad az Isten* c. válogatásban 158 vers jelent meg mint a költő vallásos verseinek gyűjteménye. A válogatásról ezt olvashatjuk az előszóban: „a szó igazi értelmében ezek sem mind vallásos versek. Ám a szó igazi értelmében ennél jóval több a vallásos költeménye. Nem a sorok, a szavak, a ’téma’ jelentik vallásos voltukat. Sokkal mélyebben istenesek. Kianalizálhatatlanul azok.”⁴³ Ez így természetes annak, aki mindent a megismert teremtető-megváltó-megszentelő Isten köré rendez, aki szavára figyel, igéjén tájékozódik. Számára az Úr a természetnek, a történelemnek és a lelkiismeretnek is az ura.

Ebben az istenközpontú, szerteágazó szolgálatban az egyébként is alázatos Reményik még alázatosabb, még szerényebb lett:

„Azt mondják, hogy fényt hintek szerte-szét
– Én olyan sötétnek tudom magam. –
Azt mondják, aki találkozik vélem,
Hogy tőlem ő kapott ajándokot.
– S én tehetetlen, sajnó kínnal érzem,
Hogy mindenkinek adósa vagyok.
Ó, Barátaim, ha egy fény sugar
Lelketekig hullt, át a lelkemen:
Nem az enyém az a fény, csak bennem jár.
Istennek köszönjétek, – ne nekem!”⁴⁴

---

41 Kaslik, i.m. 6. old.

42 Reményik: Politikán felül. In: Kézszorítás. 518. old.

43 Koren: Előszó. i.m. 7. old.

44 Azt mondják. Öv. 200. old.

A bizonyágtevő, igehirdető Reményik

Nem követünk el méltánytalanságot, amikor a költőt bizonyágtevőnek és igehirdetőnek nevezzük. Hiszen ő maga írta az irodalmi élet jelenségeiről a következőket: „[...] minden igazi igehirdetés, amely komolyan érdemes erre a névre, egyúttal irodalom, művészet is, amint minden irodalom és művészet, amely szent komolysággal végzi hivatását: Isten igéjének hirdetése. A próféataság missziójában találkozik a költő a prédikátorral...” Ezért mind az igehirdetés, mind a művészet és irodalom által felvetett problémák mögött ki kell bontakoztatni „a Megváltó Jézus Krisztus tündöklő istenarcát”, s csak így – „a keresztyén hitbizonyosság alapján” találunk megnyugtató megoldásokat.⁴⁵

Ezért a „régis és roszdás” verseinek ragyogniuk kell, hiszen

„a vers: esküvő, temetés,
keresztelő és igehirdetés –
Összeolvad költő és lelkipásztor...”⁴⁶

S ez alól a feladat alól nem is bújhat ki, hiszen a „tündér-titkú nő”, a „megtermékenyítő” Múza „kezében felütött Bibliával suhan szobája szürkülő csendjén át.”⁴⁷ A „múza” biztatására az igehallgató és bibliaolvasó költő számos bibliai témát dolgozott fel versben, történeteket, Jézus példázatait. Ezek a versek nem pusztá parafrázisok, nem utánköltések. A versekkel Reményik valami fontosat akart elmondani olvasóinak. A bibliai szereplőkben új vonásokat vett észre. József, Jézus nevelőapja Egyiptomba menekítette a gyermek Jézust, s azután is óvta lépteit, ám ez a „nehéz apaság” Isten szemében csupán csendes háttérszerep volt: „Te vagy az atyja, – én senki vagyok, az Evangéliumban hallgatok, s hallgat rólam az Evangélium.”⁴⁸ Elvégzett szolgálatainkért egyikünk se várjon ünneplést – figyelmeztet a költő. Ennek ellenére mindnyájunk kívánságát is kifejezi a szőlőmunkásokról szóló versében, amikor az egész napi tétlenség után felvételét kéri az Isten napszámosságai közé: „Ezt az utolsó órát add nekem.”⁴⁹ Aki pedig – mint Libanon cédrusa – „kereszt-sorsának megadja magát,” a Szentlélek azzal tünteti ki, hogy a Keresztrefeszítettet hordozhatja.⁵⁰

A Bethesda partján harmincnyolc éve betegen fekvő emberről szóló versét nem sokkal harmincnyolcadik születésnapja előtt írta, s ez nem lehet véletlen! Több mint ötven soron keresztül ömlik a panasz az „ólomlábú” évekről, „a kővé keményedett” szívről, a „ronggyá válott” önéretéről, a „finom porrá mállott” szikla-dacról, a felkavart gyógyvízű tóba elsőnek érkezett gyógyultakról, s a beteg reménytelenségéről. . . Ám egyetlen sorba belefér a keserű múltat elsöprő találkozás örömről szóló bizonyágtétel: „De másnap reggel Jézus arra jött.”⁵¹

45 Reményik: Makkai Sándor 1. „Írd meg, amiket láttál”. In: Kézszorítás. 197–198. old.

46 Ó, régi versek. Öv. II. 47. old.

47 A ti unokátok. Öv. II. 44–47. old.

48 József, az ács, az Istennel beszél. Öv. I. 496–497. old.

49 Utolsó munkás. Öv. I. 505–506. old.

50 A kereszt fogantatása. Öv. I. 464–465. old.

51 A Bethesda partján. Öv. I. 467. old.

Más alkalommal a költő egyszerűen folytatja, tovább írja a bibliai szereplő történetét, aki-vel mindenestől azonosítja magát, mint az igehirdető, aki szent egyidejűséggel egyszerre szól a bibliai személyről, a hallgatókról és önmagáról. A feltámasztott Lázárral az új életet nyert költő imádkozik így:

„Uram, aki feltámasztottál,
Te látod rajtam
A síri golycsokat.
Ím, könyörögve kérek,
Ne engedd, hogy elbízam magamat.
S elkápráztasson nagy kerted, az élet.
Nagyon mélyről jövök,
Nagyon bűnös vagyok,
Nagyon tied vagyok.
Nagyon–nagyon hatalmadban vagyok...”⁵²

Tökéletes igehirdetés ez, biznyságtétel a halál felett győztes Úrról, a meg nem érdemelt kegyelemről, s az azt elfogadó emberi alázatról. Reményik azt tette, amit „árva nemzetségének, Erdély népének” megígért: „szédülő fejjel és halálra váltan. [...] az üdvösség borát és az örökéletet prédikáltam.”⁵³

A múzsa és/vagy a Szentlélek szerepe

A költő kortársa, Jancsó Elemér kritikus szerint „alig van modern lírikusunk, aki a költői alkotás titokkeresésén át annyiszor próbált volna a műalkotás lényegébe bepillantani, mint ő. De ez az önkeresés, mely a művészet és saját költészete létrejöttének, értelmének állandó kutatására ösztönözte, nem a hiúságból fakadt, mint a legtöbb költőnél. [...] Sohasem önmagával foglalkozik, hanem versein és problémáin át a műalkotás létrejöttének irracionális, isteni eredetével. [...] A műhelytitoknak ez az állandó kutatása, mely talán sokak előtt tudatosnak látszik, valóban nem más, mint az igazi művész ösztönös vágya, mely minden nagy alkotót a teremtés legmélyebb titkai felé hajt. [...] Az élet jelenségeinek örökké változó, átalakuló, időn és téren áthullámzó világával szemben a művészet a világalkotó isteni lényeg megnyilatkozása. [...] A vers születése találkozás egy pillanatra az örökkévalósággal...”⁵⁴ Isteni lényeg és örökkévalóság – mindkettő felette van az emberi kézzel és az emberi ésszel megragadható valóságnak. Éppen ezért „az írói alkotás folyamata csak részben tudatos (ez különösen a versírásra áll.) S akik a nem tudatosságnak nagyobb szerepet tulajdonítottak, azok (egykor vagy mostanában is) gyakorló költők voltak. Van ihlet – állították teljes határozottsággal”⁵⁵ – összegzi „töprengéseit” Kiss Jenő.

**Nagyon mélyről jövök,
Nagyon bűnös vagyok,
Nagyon tied vagyok.**

---

52 A feltámadt Lázár litániáiból. Öv. I. 578–580. old.

53 Vallomás és előjáró beszéd. Öv. I. 183–184. old.

54 Jancsó: i.m. 106–107. old.

55 Kiss Jenő: Töprengések nyelvről és irodalomról. Irodalomismeret 2011/2. 44. old.

A kíváncsi kérdésre – „hogyan jó az ihlet?” – a költő így válaszolt:

„Hát – néha úgy jó, mint a langy eső,
És néha, mint a villám,
Mely erdőre csap tölgyfát gyújtani.
Van rá eset,
Hogy harsonát fú és dobot veret.
Máskor úgy érzem,
Mint egy cirógató, szelíd kezét.
Azután megragad,
Borzongat, dideregtet, mint a láz,
A pokol mélységéig felemel.
Majd én vagyok a ‚hangulat-halász’,
Kire a végtelenség rálehel.”⁵⁶

Egyszerre titokzatosabb és ugyanakkor mégis konkrétabb egy másik vers válasza a fenti kérdésre:

„Az ember azt sem tudja, mi történik,
Villám vág az öntudat gyökeréig,”

mert előbukkan egy már-már elfelejtett régi emlék, s azt meg kell írnia. Az írás pedig véres küzdelem,

„mert harc a költészet s csak ritka béke,
A költő igéje: Jézus igéje:
Nem békét, fegyvert hoztam e világra –
A szavaink a Lélek fegyvertára.”⁵⁷

Micsoda vagy kicsoda tehát az ihlet? Nyitott Bibliával a kézben a költővel incselkedő, repkedő Múza, világgalkotó, személytelen isteni lényeg, vagy annál több, maga az Isten? Reményik maga ad erre egyértelmű választ levelében: „Most két nap óta írok is – verset. A régóta néma időszaki forrás, a költészet Periodische Quelle-je megint buzog, hála a *Szentlélek Úristennek*. Milyen különös találkozás az is, hogy a testvérek életében a hangsúly a Szentháromságból valahogy a Szentlelken van. Én... ugyancsak a *Szentlelket* érzem a legközelebb magamhoz a *Költészet által*.”⁵⁸ A költő által vallott tapasztalat egészében biblikus. Az ószövetségi teremtéstörténetben a „teremtette” szó csak a Teremtőre vonatkozik, a „creatio ex nihilo”-t, a semmiből való teremtést jelöli meg. Ám az ember teremtésénél ezt olvassuk: „megformálta az Úristen az embert a föld porából, és élet leheletét lehelte orrába” (1Móz 2,7). Az itt szereplő héber szó emberi alkotást, minden kézműves és művészi munkát is jelöl a továbbiakban. Tehát minden alkotó művész, aki fával, kővel, az emberi szavakkal, gondolatokkal vagy bármi más már meglévő „anyaggal dolgozik”, s ha abból újat, addig nem látottat-hallottat alkot, alkotásában a Teremtő Lelke,

56 Hogy jó az ihlet? Öv. I. 396. old.

57 „És elvérezni egy fonák igén...”. Öv. I. 559. old.

58 Pasztuska Eszter szociális nővérnek. Hohe Rinne, 1939. IX. 10. ln: Hantz im. 178. old.

Szelleme segíti. Amit az alkotó ember kezével, gondolataival vagy szerszámával megformál, azt teszi hitelessé, azt leheli életre a Sanctus Spiritus, az Isten Lelke. Ő minden ihlet forrása. Az „isten szikra” – az Isten szikrája.

Reményik – Isten kegyelmi ajándéka

Reményik Sándor „költészete tisztító, szent örömök kohója, [...] értékét maradandónak, őt magát Isten nagy kegyelmi ajándékának tartom Erdély számára” – írta Makkai Sándor.⁵⁹ Ennek ellenére éppen ő állította azt, hogy Ady Endre a *legvallásosabb* magyar költő. Ezen a téren László Dezsővel értek egyet, aki a fenti megállapítást csak abban az esetben fogadja el, „ha Ady vallásosságát nem Isten igéjével, hanem az általános vallástörténet és valláslélektan mértékével mérjük. Ady maga mondja magáról, hogy ő pogány pap, ősmagyar táltosok utódja... (Ugyanakkor) Reményiket nyugodtan mondhatjuk a *legkeresztyénibb* magyar költőnek... hitvallási vagy ha kell dogmatikai alapon is... Ady csak ádventig jutott el. Reményik pedig végigjárta az üdvösség karácsonytól pünkösdig vezető egész útját. S ennek az útnak ragyogó szépségéről a keresztyén hitvallók tisztaságával tett félreismerhetetlen bizonyosságot... Ady csak a haláláig kísérte el Mesterét, Krisztust. Reményik megtalálta a feltámadott és mennybe ment Urát, s általment a pünkösöd új életet támasztó tűzkeresztségén.”⁶⁰ Mindezért Istené a dicsőség: soli Deo gloria!

Reményik ... végigjárta az üdvösség karácsonytól pünkösdig vezető egész útját.

Felhasznált irodalom:

- Barlay Ö. Szabolcs: Reményik Sándor – Istenarc. A poézis teológiája. Prohászka Baráti Kör Kiadványa. Székesfehérvár, 2009. 33–47. old.
- Bertha Zoltán: Reményik Sándor vallásos lírájáról. *Confessio* 2000/3. 41–44. old.
- Czine Mihály: Tűzlátta phönixmadár. *Diakónia*, 1980/2. 8–11. old.
- Dávid Gyula: Egy költő üzen az Atlantiszról. *Evangélikus Kalendárium* 2001. Kolozsvár, 108–111. old.
- Dávid Gyula: Értékek és mértékek – Reményik Sándor írókról, irodalomról. In: *Kézszerítés – Írók, művek, viták 1918–1941*. Kolozsvár-Bp. 2007. 5–36. old.
- Félig élt élet – Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940. Polis, Kolozsvár, 2003.
- Friedrich Károly: Reményik Sándor vallásossága. *Protestáns Szemle*, 1944/1. 16–21. old.
- Friedrich Károly: Reményik Sándor. *Keresztyén Igazság*, 1992. Tavasz, 17–26. old.
- Hantz Lám Irén szerk: *A lámpagyújtogató – Reményik Sándor élete képekben és versben*. Stúdió, Cluj-Napoca 2007.

⁵⁹ Reményik Sándor naplójából, 76. old.

⁶⁰ László Dezső, i.m. 4–5. old.

- Imre László: Hagyomány és újítás Reményik Sándor vallásos verseiben *Confessio*, 2000/3. 34–41. old.
- Jancsó Elemér: Reményik Sándor élete és költészete. In: Reményik Sándor Emlékkönyv. szerk. Kisgyörgy Réka, Erdélyi Szépmíves Céh, 1998. 77–120. old.
- Járosi Andor: Reményik és Rilke. *Pásztortűz*, 1941. nov. 15. 560–562. old.
- Kántor Lajos: Malomkövek között – álmok szőnyegén. *Kortárs*, 2000/12. 77–84. old.
- Kántor Lajos: Reményik, Németh László – és a kézilámpás.
<http://www.forrasfolyoirat.hu/0410/kantor.htm/> – 2011. aug. 10.
- Kántor Lajos: Erdélyi zsoltár – kisebbségi zsoltár. *Vigília* 1997/8. 617–623. old.
- Kaslik Péter: “Szól a cenzor” – Miért hiányzik R. S. Eta tankönyvéből?
<http://www.huncor.com/remenyik/remenyikhtm.htm>
- László Dezső: Reményik és Ady. Elhangzott Nagyváradon a Szigligeti Társaság 1941. dec. 4-i ülésén. In: *Lehet, mert kell – Reményik Sándor emlékezete. Válogatta, szerkesztette és összeállította: Dávid Gyula. Nap Kiadó, Bp. 2007.*
- Makkai Sándor: Reményik Sándor, Erdély nagy költője. *Confessio* 2001/1. 61–66. old.
- Oravecz Péter: Öröktűz – Reményik Sándor portréja. *Új Akropolisz*.
<http://www.ujakropolisz.hu/cikk/remenyik-sandor/> – 2011. szept. 19.
- Pátkai Róbert: Reményik Sándor élete és költészete. *Októberi tükör*, 2009. Budapest, 2010. 135–148. old.
- Pomogáts Béla: Az erdélyi költő, a Reményik kultusz felívelése és megtörése. *Irodalmi szemle*, 2004/2. 39–45. old.
- Pomogáts Béla: Az evangéliumtól az apokalipszisig. *Nyelvünk és kultúránk*, 2000/11. 29–33. old.
- Reményik Sándor naplójából. Közreadja Imre Mária. *Confessio*, 1990/3. 75–82. old.
- Reményik Sándor Összes verse. I-II. Szerk. Dávid Gyula. Polis-Luther-Kálvin Kiadó, Kolozsvár–Budapest. 2008. (A lábjegyzetben: Öv.)
- Reményik Sándor: Erdélyiek Erdélyben. *Pásztortűz*, 1936/4. In: *Kézszerítés* 509–516. old.
- Reményik Sándor: Fialat kritikusok szívéhez. *Pásztortűz*, 1939/12. In: *Kézszerítés*, 521–522. old.
- Reményik Sándor: Kívülről – Megjegyzések Illyés Gyula *Katolikus költészet* c. cikkére. *Pásztortűz*, 1933. máj. 15. In: *Kézszerítés*, 490–495. old.
- Reményik Sándor: Komplikáltság a művészetben. *Erdélyi Szemle*, 1918/3. In: *Kézszerítés* 393–395. old.
- Reményik Sándor: Makkai Sándor 1. „Írd meg, amiket láttál”. *Pásztortűz*, 1923/2. In: *Kézszerítés* 197–199. old.
- Reményik Sándor: Nyíró József 2. Természetheroizmus. Nyíró József: *Havasok könyve* alkalmából. *Pásztortűz*, 1937. máj 15. In: *Kézszerítés*, 250–255. old.
- Reményik Sándor: Politikán felül. *Pásztortűz*, 1923/12. In: *Kézszerítés* 516–518. old.
- Reményik Sándor: Ravasz László 1. A Lélek embere. Ravasz László Prohászka-emlékbeszéde *Protestáns Szemle*, 1931/6–7. In: *Kézszerítés*, 286–292. old.
- Reményik Sándor: Ravasz László 2. Alfa és Ómega. *Protestáns Szemle*, 1933. 6–7. In: *Kézszerítés*, 293–298. old.

- Szigeti Jenő: Reményik Sándor istenes versei elé. R. S.: Csendes csodák, Heted7 világ, Bp. 2004.
Túróczy (ott: Thuróczy) Zoltán: Éjjeli őrszem – Igehirdetés Reményik Sándor ravatalánál.
Pásztortűz, 1941. nov. 15. 585–586. old.
- Túróczy Zoltán: A korszerűtlen Reményik. Harangszó Naptár, 1942. Győr, 1941. 59–63. old.
- Tüskés Tibor: Reményik Sándor emlékezete. Új Ember, 2002. január 20.
- Zászkaliczky Pál: Reményik Sándor. Lelkipásztor, 1990/3. 75–78. old.
- Zászkaliczky Pál: Reményik-levelek nyomában. Credo, 2011/1. 37–48. old.

Kiegészítés

Előző számunkban *Böröcz Enikő tollából jelent meg az Ordass Lajos életének nagybörzsönyi vonatkozásairól szóló tanulmány első része, melyben említést tesz ifj. Dedinszky Gyula csehszlovákiai ösztöndíjas idejéről. Ennek részleteire világít rá Dedinszky Gyula alábbi kiegészítése.*

a szerkesztő

1956-ban Pálffy Miklós dékán, illetve Dezséry László püspök kifejtették helytelenítő álláspontjukat ifj. Dedinszky Gyula Ordass Zsuzsannával való házassági szándékával kapcsolatosan. Az érintett ezt követően 1956 áprilisában püspöki engedély nélkül, rokonai, illetve az akkori *Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége* segítségével Csehszlovákiába, annak szlovákiai részére utazott nyelvtanulási céllal. A zólyomi (*Zvolen*) evangélikus püspök, dr. Ludovit Katina vette szárnyai alá, és segítette mindvégig a nyelvtanulásban, illetve a szlovák gyülekezetek megismerésében. Az akkori teológián az egyetemes szlovák püspök Jan Chabada a magyarországi egyházi vezetők kérésére próbálta Katina püspököt eltántorítani ifj. Dedinszky Gyula támogatásától, de eredménytelenül. Mire december 10-én hazatért, Ordass Lajost már rehabilitálták. Dedinszky Gyula és Ordass Zsuzsanna az ösztöndíjas időszakban mindvégig leveleztek.

Mindenki szem a láncban A Hálóba kerítve című könyv recenziója

„...aki másképp tehetne helyünkben,
az vesse reánk az első követ.
Minden percünk kínzó kiegyezés:
ahogy lehet ...”
(Reményik Sándor: Ahogy lehet)

„...Csak a hallgatást hallani,
mintha minden rendjén lenne...
...Meddig lehet így élni?
Fájó, eleven sebbel
a lélekben meddig lehet?
Mégkönnyebbülten nem tud
föllélegezni a lelkiismeret...”
(Serfőző Simon: Feledésből az emlékmű)

Nem véletlenül választottam recenzióm elé e két versrészletet, mert a tényfeltárással – és az elmúlt évtizedekkel – kapcsolatban az „ahogy lehet” és a hallgatás a jellemző. Ahogyan múlik az idő, mind inkább az utóbbi, melyhez csatlakozik a „mindenki szem a láncban”, vagyis az öszszemosás, a „mindannyian bűnösök vagyunk” hangsúlyozása. Ehhez járul még egyesek törekvése, hogy az egész tényfeltárást ellehetetlenítsék. Ezért írta Kertész Botond az Evangélikus Élet

2011. október 23-i számában megjelent *Mi az igazság?* című cikkében, azt hallva, hogy a zsinat hatályon kívül helyezte az országos presbitérium határozatát, mely szerint vizsgálni kell az egyházunkon belüli választások jelöltjeinek ügynöki érintettségét: „Egyebünk sincsen, mint a hi-

Húsz év után még mindig az ő megfélémlítésük és manipulációjuk mozgat minket?

---

telességünk; ha nem nézünk szembe múltunk elfelejtési, elrejtési akart árnyaival, akkor hitelességünk maradékát is elveszítjük, a »só megízetlenül«. Pont az fog történni velünk, amiért az állambiztonság és megbízói, a vallásszabadságot lábbal tipró kommunista államhatalom annyit dolgozott. Húsz év után még mindig az ő megfélémlítésük és manipulációjuk mozgat minket?”

Mindezt azért idéztem, mert ebben – mint cseppben a tenger –, benne van mindaz, ami az „ügynökkérdést” kíséri egyházunkban a tényfeltáró bizottság megalakulása és munkája megkezdése óta. Erre világít rá az a konferencia is, melyet 2010. október 30-án rendeztek meg a Deák téren, és amelynek előadásai *Hálóba kerítve* címmel jelentek meg. Ezt a kötetet ismeretem az alábbiakban.

Ittész János püspök nyitóáhitata után *Fabiny Tibor* professzor, a konferencia szervezője arról szólt, hogy miért rendezték meg a konferenciát. Elsősorban a tisztán látásért. Ezért nem fogadható el azok érvelése, akik azt mondják, hogy a múltat nem szabad bolygatni, inkább előre kell tekinteni. Másodsorban azért, mert „egy közösség számára káros, ha visszafojtott görcsök és félelmek, ki nem mondott szavak bénítják életét”. Igaz, ehhez bizalmas légkör szükséges, és „helyükön kimondott, eltalált és megtalált tiszta szavak”, melyek gyógyítanak. Harmadsorban azért, mert a reformáció örökösei vagyunk. – Kiemelte, hogy „az ügynökkérdés nem csupán történelmi, hanem mindenekelőtt egyházi és teológiai kérdés.” Fontosnak tartotta múltunk e részének megismerését, hogy „különbséget tudjunk tenni ügynök és ügynök között. Csak a feltárt dokumentumok mutathatják meg, hogy lelkiismereti kompromisszumot valaki a rábízottak védelmében vagy inkább a saját előmenetele érdekében kötött vagy – mert ilyen is volt(!) – cinikus szervilizmussal támogatta az államhatalom egyházromboló tevékenységét.” – Fontosnak tartotta kimondani, hogy az ügynökkérdés nem egyesek, hanem az egész egyház ügye, melynek tisztázásánál a legfontosabb a szeretet.

Az ügynökkérdés *nem egyesek, hanem az egész egyház ügye, melynek tisztázásánál a legfontosabb a szeretet.*

Mirák Katalin a tényfeltáró bizottság történész tagja a Háló első kötetének visszhangjáról beszélt. A benyomása az, hogy kevés az egyházon belüli reakció, és az is inkább negatív. Szerinte a legjellemzőbb reakció a hallgatás. Munkájukkal kapcsolatos negatív véleményeket is idézett, melyek többsége azt kifogásolta, hogy a Háló első kötete kapkodva készült, tévedések vannak benne, ezért lassabban kellett volna haladni. Nem tudta eldönteni, hogy e mögött az ajánlás mögött a kifogástalan munka igénye áll-e vagy esetleg a tényfeltáró munka lassítása. Szerinte minden reflexió abból vezethető le, hogy ki mit gondol az 1945–90 közötti időszakról.

Szabó Gyula mezőörsi plébános a katolikus tényfeltárás helyzetét ismertette. Megemlítette, hogy náluk nem nézik jó szemmel ezt a munkát, melynek legfőbb oka, hogy „legfelsőbb szinten nagyon sokan érintettek a múlt bűneiben”. Az anyagot, amelyet munkájuk során gyűjtöttek, több helyen tárolják, nehogy bárki megsemmisíthesse azokat. A kutatás nehézségeiről is beszélt, mellyel szembe kell nézniük munkájuk során, majd felvetette annak lehetőségét, hogy közös munkacsoportot alakítsanak a történelmi egyházak a múlt vizsgálatára.

Az anyagot, *amelyet munkájuk során gyűjtöttek, több helyen tárolják, nehogy bárki megsemmisíthesse azokat.*

Fazakas Sándor református teológiai tanár előadásában először három alapvető kérdést vetett fel: szükséges-e a múlt feldolgozása, és ha igen, akkor miért és hogyan történjen az. Ezután rátért a református és az evangélikus múltfeltárás párhuzamaira és különbségeire, melyben leszögezte, hogy mindkét egyháznál a további hiteles szolgálat feltétele a múlt lezárása. Igaz, erre 15 illetve 19 évet kellett várni. Hogy miért? Egyrészt „a múlttal való szembesülés nehézsége generációkat átívelő ... társadalomlélektani okokkal magyarázható jelenség: a megélelyezéstől és megszégyenítéstől való félelem általában együtt jár a korábban kialakult egyé-

ni életvitel folytathatóságának igényével.” Másrészt gond az is, hogy a bűnleplezés a politikai propaganda eszköze lett.

Szerinte a differenciált megítéléshez szükséges a szélesebb összefüggések megismerése, mert csak így ítéltető meg, hogy kit milyen felelősség terhel, hogyan jelentett, és milyen előnyben részesült ezért.

Az evangélikusoknál jónak tartja, hogy személyes visszaemlékezéseket is dokumentálnak, mert ez és a tudományos módszerrel feltárt ismeret teszi az egyházi tényfeltárást igazán egyházivá. Ezért sem lehet a múlt feldolgozását csak az utánunk következő nemzedékre bízni, mert ők már csak a meglevő iratokra hagyatkozhatnak.

Az egyén és közösség viszonyát vizsgálva megállapította, hogy a „közösség nem lehet mentes az egyes ember bűneinek következményeitől, de az ilyen módon torzult közösségi élet további egyéni bűnök, meghasonlások és elvtelen megalkuvások melegágya lesz.” Bár „az egyes egyházi személyek állami szervekkel való együttműködése első renden az egyéni meghasonlások kategóriájában szemlélendő – mégis az egész egyház problémája marad...” Sokaknál a „kapcsolattartás” célja az egyéni egzisztencia megtartása mellett az egyház megtartása, túlélése is. Ez a cél akkor válik kérdésessé, „amikor a nem szükségszerű és elkerülhető kompromisszumok megkötésének

tényét nem bűnbánattal valljuk meg, hanem ideológiai, teológiai köntösbe öltöztetve mint egyedül lehetséges és üdvözítő megoldást hirdetjük, vagy utólag igazoljuk.”

Az igazság keresése mellett legalább olyan fontos az érintettek segítése, pásztorolása.

Előadásának végén hangsúlyozta, hogy „ugyanakkor lehet egyházi és egyben evangé-

liumi ez a múltfeltárás, ha felemeli az áldozatot, ha a tettetést nem kényszeríti az áldozat szerepébe, de megteremti a bűnbánat lehetőségét, nem hagyva magára a bűnöst.” – Ez pedig csak megbékélt közösségben lehetséges.

Roszik Gábor szerint az ügynökkérdést úgy kellene lezárni, hogy a beszervezettek teljes listáját nyilvánosságra hozzák, mert az egyes egyházi személyek ügynöki múltjának tisztázatlansága, felszínen tartása árt az egyházaknak.

Ittész András a tényfeltárás egyik előzményéről, az átvilágításról beszélt, arról a lehetőségről, mellyel kevesen éltek egyházunkban, de amely hozzájárult a tényfeltáró munka megindításához.

Számomra a legérdekesebb előadás Joób Mátée volt, aki a bénító szegényről beszélt. Hogy miért várat magára a katarzis, az önfeltárás, annak okát a szegényben látja: „A szegény megbénít bennünket ... bezárkózásra készítet, szeretnénk elbújni, elrejtőzni”. Ezzel kapcsolatban arról is szólt, amire figyelniünk kell: „a kor előrehaladtával, az ellenállás kockázatának enyhülésével fordított arányban nőtt a beszervezéssel kapcsolatos szegényérzet ... Az ember szégyelli magát, mert esetleg önös érdekeit előtérbe helyezte, vagy azért, mert rosszul mérte fel a döntés súlyát és következményeit.” A záró gondolatokban felhívta a figyelmet arra, hogy az igazság keresése mellett legalább olyan fontos az érintettek segítése, pásztorolása. De ehhez mindenképpen szükséges a szívből jövő megbocsátás.

Prőhle Péter édesapja érintettsége okán „Felelősségünk”-ről beszélt. Feltette a kérdést: „Hogyan lehet a múlt emlékéit megőrizni úgy, hogy az ne bomlasztó fegyverré váljon a kezünkben, hanem bölcs tanácsadóvá?” Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy mivel van elég gondunk a jelenben, ezért a ma emberének nem hiányzik a „depressziós múltba fordulás”. A múlttól csak úgy szabad beszélni, ha a jelenről is szólunk, mert a kettő összekapcsolása fegyelmez. És amit nagyon fontosnak tart: nincsenek csak tiszták és csak piszkosak. Ezért nagy felelősségünk a múlt helyes értelmezése és a történelem helyes megírása.

Böröcz Enikő tanulmányában azt tárgyalta, hogy Prőhle Károly hogyan tanított a tanítvány tagadásáról, illetve árulásáról. Benne felhívta a figyelmet arra, hogy Prőhle Károlyt foglalkoztatja az a kérdés: hogyan élhet tovább ilyen morális teherrel az ember.

Id. Zászkaliczky Pál a róla, valamint édesapjáról és testvéréről szóló jelentések igazságtartalmáról beszélt. Ebben Ottlyk Ernő püspökről, kibén csalódott, és Káldy Zoltán püspökről, ki kettős szorításban élt. Összegzésében felhívta a figyelmet arra, hogy az ügynökök egy része megpróbált két úrnak szolgálni, de a végén az egyiknek, a politikai hatalomnak szolgált. „Vétükük ... ugyanakkor egész egyházunk szégyene, bukásukban valahol benne van mindannyiunk erőtlensége, mulasztása is.” Úgy látja, hogy a tényfeltárást folytatni kell.

Zászkaliczky Péter egy róla szóló jelentéssel foglalkozott, majd rátért Széchenyi mondására, melyet hozzászólása címéül adott: „Csináljunk rendet magunk, különben más csinál.” Az egyházon belül is rend kell, ehhez pedig bünbánat és bűnbocsánat, mert másképp a „fel nem tárt titkosszolgálati múlt tisztázatlanságából fakadó rendetlenség, a »ki ártott kinek« takargatása tovább mérgezi egyházi közéletünket és a lelkesek egymás közötti kapcsolatát.” Egyházon kívüliek a lejáratás szándékával veszik elő az ügynökkérdést, ezért szükséges magunknak rendet csinálni.

A Disputában *id. Hafenscher Károly* levelére *Ittész Ádám* válaszolt. Válaszában hangsúlyozta, hogy a tényfeltárási célja nem az ítélezés, hanem az, hogy bemutassák a különféle „ügynöktörténetek” közötti hatalmas különbségeket, mert ezzel is hozzájárulnak a megbocsátáshoz és a békéltetéshez.

Az előadások után beszélgetés következett a *Háló* című kötet szerzőivel.

***

A konferencia óta egy év telt el. Akkor a róla tudósító cikk szerzője írását úgy fejezte be: bár egyházunk közvéleménye nem támogatja egységesen az ügynökmúlt vizsgálatát, de az egyházvezetés, a zsinat elkötelezett a munka folytatása mellett. – Ma ugyanúgy leírhatjuk ezt? Vagy bizonyos „megfáradás” tapasztalható? – Hogyan tovább? A választ Kertész Botond adja meg idézett cikkében: „Hat éve egyházunk feltett egy kérdést, rákérdezett az igazságra. Az igazság néhány darabja mára kiderült, és ez sokunk számára fájó. Mégsem szabad hátat fordítanunk az igazságnak. Meg kell ismernünk, és fel kell dolgoznunk.” Úgy legyen!

Summary

The good news of Christmas is brought to the readers by **József Tubán**. In his sermon he points to Christ, who took up our human form to redeem us from sin and death.

Antal Véghelyi invites us again to think over an exciting topic. He shows the reader God who hides in his laws and his gospel, and whose every act is done to save man.

The following two lectures were given at the MAEK (Society of Hungarian Lutherans) conference in September. In his lecture titled *Reformation in four languages in the Carpathian Basin* **Zoltán Csepregi** shows how the strength of belonging together through the mother tongue and denomination changes, calling attention to interesting new connections, giving new pieces of information to our church history. **József Demmel** talks about the historical roots of the Slovakian-Hungarian political conflicts, and looks for possible solutions.

In his study, **Pál Zászkaliczky Senior** depicts the development of the life, poetry and faith of Sándor Reményik. It was written as a commemoration to the 70th anniversary of the poet's death.

On the apropos of the book titled *In the Net (Hálóba kerítve)* **Béla Jankovits** – through introducing the book – contemplates on the imperativeness of uncovering and clearing facts of the past, and further reasons about the uncertainty surrounding the atmosphere and the reception of the work.

The citations found in the column Foretaste are connected to the book review. In addition to this a supplement can be read to the study brought in our previous issue titled *Lajos Ordass and Nagybörzsöny*, and also an emendation: the book titled *If Only* is the collection of the writings of **János Ittész**, retired bishop.

Zusammenfassung

Zu Beginn unserer Nummer kündigt **József Tubán** in seiner Predigt die Freudesnachricht von Weihnachten an und zeigt auf Christus, der unsere menschlichen Formen auf sich nahm, um uns von Sünde und Tod zu erretten.

In seiner Serie denkt **Antal Véghelyi** erneut über ein aufregendes Thema nach. Er lässt den Leser den in seinem Gesetz und Evangelium verbergenden Gott, dessen alle Taten für die Freiheit des Menschen dienen, erkennen.

Diese zwei Vorträge erklangen anlässlich der MAEK-Konferenz im September und nun können sie unsere Leser in Schrift lesen. Der Vortrag *Viersprachige Reformation im Karpathenbecken*, zeigt die Veränderungen der Zusammengehörigkeit in Muttersprache und Kirchengemeinschaft und lenkt unsere Aufmerksamkeit auf interessante Zusammenhänge, die neue Kenntnisse in unserer Kirchengeschichte aufschliessen. **József Demmel** spricht von den geschichtlichen Wurzeln der slowakisch-ungarischen politischen Konflikte und sucht deren Lösungsmöglichkeiten.

In der Studie von **Pál Zászkaliczky sen.**, bekommt der Leser einen Blick in die Entwicklung, in Leben, Poesie und Glauben von Sándor Reményik. Die Studie ist ein Gedenkschreiben zur 70-ten Jahreswende seines Todes.

Das Buch *Im Netz verwickelt* erörternd bringt **Béla Jankovits** seine Gedanken über die Notwendigkeit der in unserer Kirche getätigten Tatbestandsaufnahme und ihre Klärung, weiters über die Unsicherheiten, Empfang und Atmosphäre der Arbeit.

In der Kostprobe finden unsere Leser Zitate aus den gezeigten Büchern. Ausserdem folgt eine Ergänzung zur Studie in unserer früheren Nummer: *Lajos Ordass in Nagybörzsöny*, sowie eine Berichtigung: das Buch *Hacsak (Wenn-nur)* ist eine Sammlung der Schriften von Bischof **János Ittész** i. R.

E számunk szerzői

Dr. Csepregi Zoltán egyháztörténész professor – Budapest

Demmel József történész, szlovakista – Budapest

Jankovits Béla ny. lelkész – Kajárpéc

Tubán József lelkész – Csorna

Véghelyi Antal lelkész, teológiai referens – Budapest

id. Zászkaliczky Pál ny. lelkész – Fót

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Útravaló (áhítatok minden napra)	1970,-
Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hítből élünk	600,-
Lyngar-Ordass:	A fákllya (ifjúsági áhítatos könyv)	450,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja)	250,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rözse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Thurnayné Schulek V.:	Termő csipkebokor	2400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Ifj. Joób Olivér:	Tenger harcon át – Joób Olivér élete (1910–1969)	1800,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-

A keresztyén igazság előfizetési díja: 1700,- Ft. Külföldre 15€ Egy szám ára 450,- Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4. Telefon: 1 / 266-6329)

Tartalmi összesítő

Karácsony örömhírét hirdeti meg számunk elején **Tubán József**.

Igehirdetésében Krisztusra mutat, aki emberi formánkat felvette, hogy megszabadítson bűntől és haláltól.

Véghelyi Antal sorozatában ismét egy izgalmas témát gondol végig.

A törvényében és evangéliumában is elrejtőzködő Istent láttatja meg az olvasóval, akinek minden cselekedete az ember szabadításáért történik.

A szeptemberi MAEK konferencián hangzott el az a két előadás, melyet most írásos formában olvasóink is megismerhetnek. **Csepregi Zoltán**

Négynyelvű reformáció a Kárpát-medencében című előadásában

az anyanyelv és a felekezethez tartozás összetartó erejének változásait

mutatja be, érdekes összefüggésekre irányítva a figyelmet, új ismereteket

nyújtva egyháztörténetünkhöz. **Demmel József** a szlovák–magyar

politikai konfliktusok történelmi gyökereiről beszél, s keresi a konfliktusok megoldásának lehetőségeit.

Id. Zászkaliczky Pál tanulmányában Reményik Sándor életét, költészetét, hitének fejlődését követheti végig az olvasó. A tanulmány a költő halálának 70. évfordulójára emlékezve íródott.

A *Hálóba kerítve* című könyv apropóján, a könyvet bemutatva **Jankovits**

Béla gondolkodik el az egyházunkban folyó tényfeltárás, tisztázódás

szükségességéről, bizonytalanságairól, a munka fogadtatásáról, légköréről.

A könyvismertetéshez kapcsolódnak az Ízelítőkből található idézetek. Ezen

kívül olvasható egy kiegészítés is a korábbi számunkban megjelent *Ordass*

Lajos és Nagyborzsöny című tanulmányhoz, valamint egy helyreigazítás:

a *Hacsak* című könyv **Ittész János** ny. püspök írásainak gyűjteménye.